

й ресоціалізації засуджених, може бути найбільш оптимально реалізована? Саме на розв'язання поставленого питання й спрямовано дану роботу, а наскільки авторському колективу це вдалося – вирішувати читачам. Ми не намагаємося поставити крапку у питаннях змісту та місця серед основних понять кримінально-виконавчого права розглянутих засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, а лише робимо спробу привернути увагу до даної проблеми, запросити до дискусії фахівців у галузі виконання покарання у виді позбавлення волі.

РОЗДІЛ 1. РЕЖИМ У КОЛОНІЯХ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Концептуальні підходи до визначення поняття “режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі”

У ст. 1 КВК України зазначається, що метою кримінально-виконавчого законодавства України є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

У ст. 6 КВК України у якості основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених вказуються встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання і громадський вплив.

Як бачимо режим виконання і відбування покарання у цьому списку займає перше місце. Що ж розуміється під режимом виконання і відбування покарання?

Досліджуючи це питання, М.О. Стручков зазначав, що вперше „режим” як термін у російському законодавстві радянських часів, що регулювало питання виконання кримінальних покарань, зустрічається у Тимчасовій інструкції НКЮ РРФСР „Про позбавлення волі як заходу покарання і про порядок відбування такого” від 23 липня 1918 р., в ст. 7 якої вже використовувалося поняття „режим підслідних”. В Положенні про загальні місця ув'язнення РРФСР, затвердженому НКЮ 15 листопада 1920 р., вже мався окремий відділ

II, який мав назву „Режим в загальних місцях ув'язнення”, а у Виправно-трудовому кодексі РРФСР, затвердженому ВЦВК 16 жовтня 1924 р., термін „режим” знайшов вже саме широке застосування³².

З'ясувати, в якому ж документі цей термін вперше з'явився в українському законодавстві досить важко. Це пояснюється тим, що у період 1917-1920 рр. в залежності від того, яка влада була на тій чи іншій території України в той чи інший період цього часу, у різних регіонах України діяло різне законодавство з питань виконання покарань: царське, Тимчасового уряду, УНР, Української держави гетьмана Скоропадського, Директорії, ЗУНР, радянське російське або радянське українське.

Відновлення ж радянської влади на Україні привело до заснування у складі Всеукраїнського військово-революційного комітету у січні 1920 р. спочатку Комісії юстиції, а вже у лютому – Народного комісаріату юстиції. У складі ж НКЮ був створений Центральний каральний відділ, який на кінець 1920 р. видав аж 83 інструкції та циркуляри з питань виконання покарань, переважна частина з яких була присвячена режиму, організації примусових робіт і культурно-освітньої діяльності у місцях позбавлення волі³³. Серед них слід також виділити Тимчасову інструкцію про позбавлення волі як міри покарання і про порядок відбування його, яка підготовлювалася з урахуванням відповідної інструкції НКЮ РРФСР, але ні текстово, ні структурно не збігалася з останньою. Основні положення як однієї, так і другої інструкції по своїй суті були подібні, бо в основу цих документів було покладено єдині принципи радянської політики, проте ряд положень Тимчасової інструкції, яку затвердив НКЮ УРСР, були більш детально розкриті в порівнянні з відповідними положеннями однойменної інструкції НКЮ Російської Федерації. Ю.О. Фролов, який досліджував документи тих часів, стверджував, що „та обставина, що в Тимчасовій інструкції зустрічається детальне освітлення питань режимного характеру, пояснюється насамперед тим, що до видання цієї Інструкції Народний комісаріат юстиції України приділяв недостатньо уваги регламентації режиму в місцях

³² Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Особенной части [Текст] / Н.А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 48.

Текст вказаних документів див: Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву (1917-1959 гг.) [Текст] / сост: П.М. Лосев, Г.И. Рагулин. – М.: Юрид. лит., 1959. – С. 15-26; 54-94; 127-170.

³³ Фролов Ю.О. Развитие исправительно-трудового права на Украине в первые годы Радянської влади [Текст] / Ю.О. Фролов. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. – С. 16-22.

позбавлення волі, у зв'язку з чим майже повністю були відсутні директивні вказівки по цій лінії³⁴. До документів, які містили режимні норми, слід також віднести такі як проект Статуту про осіб, які утримуються під вартою, розроблений НКЮ у травні 1919 р.,³⁵ та проект Пенітенціарного кодексу УРСР, підготовлений НКВС УРСР у 1924 р. і який увібрав в себе багато-чого позитивного зі вказаного Статуту, але, на жаль, ці документи так і не набули чинності.

Укріплення радянської влади в Україні, формування нової політики у сфері виконання кримінальних покарань як виправно-трудової, а не пенітенціарної, привело до необхідності кодифікації розрізненого законодавства з питань виконання покарань як виправно-трудового, і що закінчилось розробкою проекту і прийняттям у 1925 р. Виправно-трудового кодексу УРСР.

У ВТК УРСР уже в Загальних положеннях у ст. 3 зазначалось, що режим у виправно-трудовах установах повинен полягати в укріпленні у осіб, що вчинили злочини, тих рис характеру і навиків, які можуть утримати їх від подальших злочинів і супроводжуватися обов'язковим застосування праці, не спричиняти фізичних страждань, шкоди для здоров'я і приниження людської гідності. У розділі I „Режим” глави VII, яка мала назву „Загальні правила тримання”, додатково вказувалось, що режим у виправно-трудовах установах засновується на правильному поєднанні принципів обов'язкової праці ув'язнених і культурно-просвітницької роботи (ст. 47). Режим будується за прогресивною системою у зв'язку з тим, щоб в залежності від характеру і якостей ув'язнених та тривалості їх перебування у тій чи іншій виправно-трудовій установі, вони могли і більший чи меншій мірі проявляти свою самостійність і ініціативу (ст. 49). Про режим згадувалося і в нормах, які регулювали правила тримання у трудових, сільськогосподарських, фабрично-заводських, ремесленних колоніях та ізоляторах спеціального призначення (ст.ст. 98, 109)³⁶. Порядок з

³⁴ Фролов Ю.О. Развитие исправительно-трудового права на Украине в первые годы Советской власти [Текст] / Ю.О. Фролов. - К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. - С. 22.

³⁵ Фролов Ю.О. Развитие исправительно-трудового права на Украине в первые годы Советской власти [Текст] / Ю.О. Фролов. - К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. - С. 11-15; Мелентьев М.П. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР [Текст]: учеб. пособие / М.П. Мелентьев, В.Д. Жарый. - Домоделово: ВИПК МВД СССР, 1989. - С. 58; Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини) [Текст]: навч. посіб. / О.М. Джуца, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джуци. - 2-е вид., перероб. та допов. - К.: Юрішком Інтер, 2002. - С. 66, 67.

³⁶ Исправительно-трудового кодексе [Текст]. - Харьков: Изд. НКВД УССР, 1925. - С. 5, 15, 23, 24.

використанням терміну „режим” ВТК УРСР містив цілу низку режимних норм, які в тій чи іншій мірі присутні навіть у сучасному кримінально-виконавчому законодавстві України.

Проте репресивна політика радянської влади привела до того, що положення ВТК УРСР, починаючи з 30-х і до 60-х років ХХ століття майже не застосовувались, а підмінялись нормативними актами РНК СРСР, НКВС СРСР, МВС СРСР та Ради Міністрів СРСР, які постійно змінювали систему покарань і установ виконання покарань, зміст режиму та правовий статус засуджених³⁷. Безумовно і наука виправно-трудового права у цей період не розвивалась. З цього приводу наприкінці 50-х років С.Г. Ширвіндт в одній із праць, виданих у співавторстві з Б.С. Утевським, писав, що теоретичні питання радянського виправно-трудового права абсолютно не розроблені, курс виправно-трудового права був виключений з програм юридичних вузів, всякі друковані роботи на теми виправно-трудового права перестали публікуватися з 30-х рр. і питання, пов'язані із застосуванням покарання, якщо і розроблялись, то тільки у відомчому порядку. А в планах науково-дослідної роботи як спеціальних інститутів так і юридичних вузів не значилось жодної теми з питань виправно-трудової політики³⁸.

В цій же роботі С.Г. Ширвіндтом було наведено і своє бачення режиму в місцях позбавлення волі. Зокрема, зазначалось, що режим в радянських виправно-трудових установах – це сукупність правил поведінки ув'язнених, що встановлюються як законами або відомчими актами, так і самими ув'язненими в порядку самодисципліни і самоорганізації, метою яких є привчання ув'язнених до життя у колективі, свідомої дисципліни, поваги до закону і правил соціалістичного гуртожитку, дисциплінованої поведінки в суспільстві³⁹.

³⁷ Мелентьев М.П. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР [Текст]: учеб. пособие / М.П. Мелентьев, В.Д. Жарый. Домодельово: ВИПК МВД СССР, 1989. – С. 87-96; Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини) [Текст]: навч. посіб. / О.М. Джуца, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джуци. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 68-70; Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст]: моногр. / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. К.: КНТ, 2008. – С. 19-25.

³⁸ Ширвиндт Е.Г. Советское исправительно-трудовое право [Текст] / Е.Г. Ширвиндт, Б.С. Утевский. – М.: Юрид. лит., 1957. – С. 10, 11.

³⁹ Ширвиндт Е.Г. Советское исправительно-трудовое право [Текст] / Е.Г. Ширвиндт, Б.С. Утевский. – М.: Юрид. лит., 1957. – С. 181.

Своєрідна „відлига” у 60-х роках ХХ століття щодо розвитку низки суспільних і юридичних наук стала поштовхом і для розвитку науки виправно-трудового права, у тому числі і для дослідження такого інституту як режим позбавлення волі. М.О. Стручков в свій час дав визначення режиму як точно встановленого нормами радянського виправно-трудового права порядку виконання покарань виправно-трудового характеру, що забезпечує виправлення і перевиховання засуджених, виконання завдань спеціального і загального попередження;⁴⁰ М.О. Беляєв, розглядаючи цілі покарання і засоби їх досягнення, писав, що режим як засіб виправного впливу – це урегульована нормами радянського виправно-трудового права діяльність виправно-трудової установи по ізоляції засуджених і нагляду за ними, здійсненню обмежень, пов'язаних з позбавленням волі, виконанню ув'язненими їх обов'язків і здійсненню їх прав, створенню умов для успішної дії інших засобів виправно-трудового впливу, що гарантована системою заходів стягнення і заохочення;⁴¹ Г.О. Туманов визначив режим позбавлення волі як точно встановлений і детально регламентований законами і підзаконними актами порядок виконання покарання, направлений на забезпечення виправлення і перевиховання засуджених за допомогою найбільш ефективного застосування засобів і методів виховно-трудового впливу⁴².

І.С. Ной, в свою чергу, зазначив, що поняття режиму в науці радянського виправно-трудового права має двояке значення. Під режимом у широкому значенні розуміється уся сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється процес виправлення і перевиховання засуджених. Режим у такому значенні включає в себе регулювання всіх сторін життя ув'язнених у виправно-трудових установах, у тому числі і суспільно-корисну працю та політико-виховну роботу. Під режимом у вузькому значенні розуміється встановлення певних правил ізоляції ув'язнених, їх поведінки, прав і обов'язків, обумовлених фактом відбуття покарання, регулювання правил

⁴⁰ Стручков Н.А. Советское исправительно-трудовое право [Текст]: учеб. пособие / Н.А. Стручков. – М.: ВЮЗИ, 1961. – С. 33. Таке визначення підтримували й інші автори (Сперанский Н.А. Советское исправительно-трудовое право (Учебное пособие по спецкурсу) [Текст] / И.А. Сперанский, О.Ф. Шишов. – М.: ВЮЗИ, 1965. – С. 51).

⁴¹ Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях [Текст] / Н.А. Беляев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – С. 114, 115.

⁴² Туманов Г.А. Режим лишения свободы по советскому исправительно-трудовому праву (Общие вопросы) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.А. Туманов, ВШ МООН РСФСР. – М., 1964. – С. 8.

переміщення в межах місяця позбавлення волі, регламентація форм спілкування з зовнішнім світом, система заходів заохочень та стягнень і т. ін., тобто все те, що складає сукупність зовнішніх ознак позбавлення волі⁴³.

Розробка проекту, а потім і прийняття у 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік, а на їх підставі і виправно-трудових кодексів союзних республік, також стали певним спонуканням для наукових досліджень⁴⁴, так як Основи і виправно-трудові кодекси у розгляді питань, пов'язаних з виконанням покарання у виді позбавлення волі, термін „режим” використовували, але його нормативного визначення не містили⁴⁵.

Наприклад, ВТК УРСР, який був прийнятий 23 грудня 1970 р. та набрав чинності з 1 липня 1971 р., містив окрему главу 5, яка мала назву „Режим у місяцях позбавлення волі” і яка складалася з 21 статті (ст.ст. 28-48). Зокрема, у ст. 28 ВТК УРСР вказувалися основні вимоги режиму в місяцях позбавлення волі, у ст. 29 – особливості режиму в тюрмах, у ст. 30 – особливості режиму для осіб, засуджених до позбавлення волі, яких залишили в слідчому ізоляторі або в тюрмі в зв'язку з провадженням слідчих дій, у ст. 31 – особливості режиму для осіб, засуджених до позбавлення волі, яких залишили в слідчому ізоляторі або в тюрмі для роботи по господарському обслуговуванню, у ст. 32 – особливості режиму у виправно-трудових колоніях особливого режиму, у ст. 33 – особливості режиму у виправно-трудових колоніях-поселеннях. У ренгі статей глави 5 ВТК УРСР розкривалися елементи змісту режиму у місяцях позбавлення волі.

⁴³ Ной И.С. Теоретические вопросы лишения свободы [Текст] / И.С. Ной. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1965. – С. 55.

⁴⁴ Стручков Н.А. Проблемы науки исправительно-трудового права в свете нового исправительно-трудового законодательства [Текст]: учеб. пособие / Н.А. Стручков. М.: ВШ МВД СССР, 1972. – С. 70-75; Лыгалов И.И. Управление режимом отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях [Текст]: учеб. пособие / И.И. Лыгалов. – Рязань: Рязан. ВШ МВД СССР, 1978; Васильев А.И. Режим в исправительно-трудовых учреждениях [Текст] / А.И. Васильев, Л.С. Саблина. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1982; Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Особенной части [Текст] / Н.А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 48-65 та ін.

⁴⁵ Комментарий к Основам исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик [Текст] / под ред. Н.А. Стручкова, В.А. Кирина. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 32; Крахмальник Л.Г. Систематизированный текст Основ исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик и исправительно-трудовых кодексов союзных республик [Текст] / Л.Г. Крахмальник, Н.А. Стручков. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1979. – С. 8.

Майже аналогічні положення містились і у виправно-трудовах кодексах інших союзних республік. Жодний кодекс не мав визначення поняття режиму і воно розглядалось і тлумачилось на доктринальному рівні. В залежності від правосвідомості й праворозуміння автора, належності до певної наукової школи, його ідеологічних переконань висувалися і обгрунтовувалися різні авторські визначення поняття, розкривались по-різному його функції, зміст та елементи.

Підеумовуючи аналіз публікацій того часу, П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін та Л.О. Стрелков зазначають, що суть визначень режиму коротко зводиться до того, що під режимом розумілось:

- порядок тримання у виправно-трудовах установах;
- сукупність правил поведінки засуджених;
- порядок життя та праці засуджених;
- діяльність виправно-трудовах установ;
- система заходів і методів, що сприяють вихованню;
- сукупність установлень, що визначають обсяг обмежень для засуджених і порядок їхньої реалізації;
- порядок реалізації кримінального покарання та залучення засуджених до праці, політико-виховної роботи, загальноосвітнього й професійно-технічного навчання;
- порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, що забезпечує попереджувальний і виховний вплив⁴⁶.

Розмірковуючи далі, автори вказують, що у цих визначеннях і трактуваннях поняття режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі, навіть за наявності в них суперечливості та значеннєвих відтінків, можна зазначити, що усі вони мають: 1) занадто широкий і загальний підхід до тлумачення режиму відбування покарання у місцях позбавлення волі, що в остаточному підсумку призводить до втрати в самому визначенні його власного змісту та перетворення терміну „режим” у збірне позначення й поглинання ним інших правових явищ; 2) включення до поняття режиму деяких вимог і умов виконання покарання, що призводить до того, що не всі з них можуть бути віднесені до норм, які визначають режим відбування покарання; 3) неясність співвідношення режиму відбування покарання з поняттям дисципліни засуджених⁴⁷.

⁴⁶ Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст]: моногр. / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К.: КНТ, 2008. – С. 44, 45.

⁴⁷ Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст]: моногр. / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К.: КНТ, 2008. – С. 45.

Частково погоджуючись із зробленими вищевказаними авторами висновками, хочемо вказати, що найбільш спірним питанням в літературі, як вбачається, є все ж таки питання визначення режиму виконання покарання у виді позбавлення волі через категорії „порядок” або через „правила поведінки”. Наш аналіз літературних джерел показує, що більшість авторів віддали перевагу концепції визначення поняття режиму через категорію „порядок”. Зокрема, у двох останніх радянських підручниках з виправно-трудового права, виданих на загальнодержавному рівні, режим визначався вже як урегульований нормами виправно-трудового законодавства порядок виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі⁴⁸, або як порядок виконання (відбування) позбавлення волі у виправно-трудових установах, встановлений нормами виправно-трудового права для досягнення цілей покарання⁴⁹. Далі зазначалось, що режим встановлює межі дозволеного в поведінці засудженого і тим самим формує їх правовий статус; режим обмежує права засуджених до позбавлення волі і він же охороняє їх, оскільки правила режиму в рівній мірі обов'язкові як для кожного засудженого, так і для представників адміністрації⁵⁰. Навіть і зараз важко з цим погодитися.

Дана концепція знайшла своє подальше відображення і у кримінально-виконавчому законодавстві колишніх радянських республік у зв'язку зі зміною виправно-трудової політики держав на кримінально-виконавчу політику або політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Зокрема, у ч. 1 ст. 68 КВК Республіки Молдова, прийнятому 22 червня 1993 р., вказано, що встановлений у пенітенціарних установах режим тримання представляє собою порядок виконання покарання у виді позбавлення волі, який створює умови для застосування і інших виховних заходів⁵¹. У ч. 1 ст. 82 КВК Російської Федерації, прийнятому 8 січня 1997 р., теж зазначається, що режим у виправних установах – це встановлений законом і відповідно до закону нормативними правовими актами порядок виконання і

⁴⁸ Советское исправительно-трудовое право [Текст]: учебник / Под ред. Н.А. Стручкова, Ю.М. Ткачевского. - М.: Юрид. лит., 1983. - С. 139.

⁴⁹ Советское исправительно-трудовое право [Текст]: учебник / Беляев Н.А., Бойцов А.И., Воляников Д.П. и др.; под ред. Н.А. Беляева, В.С. Прохорова. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. - С. 80.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Уголовно-исполнительные кодексы [Текст]. - Донецк: Донец. мемориал, 2004. - С. 197.

відбування позбавлення волі⁵². Визначення режиму, аналогічне визначенню у ч. 1 ст. 82 КВК РФ, падається і у ч. 1 ст. 77 КВК Республіки Казахстан, прийнятому 13 грудня 1997 р.⁵³ У ч. 1 ст. 73 КВК Республіки Беларусь, прийнятому 14 грудня 1999 р., теж вказується, що режим у виправних установах – це встановлений законодавством Республіки Беларусь порядок виконання і відбування покарання⁵⁴. У ч. 1 ст. 74 Кодексу Азербайджанської Республіки про виконання покарань, прийнятому 14 червня 2000 р., теж встановлюється, що режим в установах по виконанню покарань – це визначений відповідно до закону і нормативно-правових актів порядок відбування і виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк і покарання у виді довічного позбавлення волі⁵⁵.

Прийняття ж КВК України, як відомо, розтягнулось не на одні десятиліття, хоча Основними напрямками реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, схваленими постановою Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88 передбачалось розробити проєкт Кримінально-виконавчого кодексу УРСР ще протягом 1991 р. з урахуванням міжнародних актів, які визначають норми утримання і поводження із засудженими та заарештованими. У зв'язку з цим серед вітчизняних науковців тривалий час теж не було однастайності щодо визначення поняття режиму виконання покарання у виді позбавлення волі. Наприклад, А.Х. Степанюк і В.М. Трубіков розуміли режим як закріплену у кримінально-виконавчому законодавстві сукупність правил поведінки засуджених і заходів, що здійснюються органами, виконуючими покарання, і необхідні для реалізації кари і досягнення мети покарання⁵⁶. У подальшому В.М. Трубіков, В.П. Філопов та О.І. Фролов запропонували визначати режим виконання і відбування як сукупність норм кримінально-

⁵² Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Официальный текст. Вступительная статья начальника Управления законодательства о борьбе с правонарушениями Министерства юстиции Российской Федерации С.Б. Ромазина и доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации А.С. Михлина. – М.: Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 46.

⁵³ Уголовно-исполнительные кодексы [Текст]. – Донецк: Донец. мемориал, 2004. – С. 155.

⁵⁴ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь: Текст Кодекса по состоянию на 1 октября 2004 г. – Мн.: Амалфея, 2004. – С. 64.

⁵⁵ Уголовно-исполнительные кодексы [Текст]. – Донецк: Донец. мемориал, 2004. – С. 21.

⁵⁶ Степанюк А.Х. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань [Текст]: конспект лекцій / А.Х. Степанюк, В.М. Трубіков. – Харків: Укр. юрид. акад., 1994. – С. 4.

виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, які забезпечують реалізацію кари відносно засуджених і створюють умови для ефективного застосування інших засобів виховного впливу⁵⁷. С.Я. Фаренюк визначив режим як порядок виконання і умови відбування покарання, в якому концептовано виражений зміст позбавлення волі, тобто весь комплекс правообмежень і позбавлень⁵⁸, а В.Б. Василець вважає що режим – це встановлені нормами кримінально-виконавчого права порядок і умови відбування (виконання) покарання, які забезпечують реалізацію кримінально-правової кари, створюють умови для застосування заходів виправно-трудового впливу до засуджених для досягнення цілей покарання⁵⁹. Надавались й інші авторські визначення поняття режиму, але врешті-решт розробники проекту КВК України віддали перевагу концепції визначення поняття режиму через категорію „порядок” і законодавець з цим погодився. У КВК України, прийнятому 11 липня 2003 р., міститься окрема глава 16, яка має назву „Режим у колоніях та засоби його забезпечення” (ст.ст. 102-106). У ст. 102 КВК України, яка має назву „Режим у колоніях та його основні вимоги”, режим у виправних і виховних колоніях визначається як встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі⁶⁰.

Чому ж все ж таки порядок? Термін „режим” походить від французького слова „regime” і у словнику іноземних мов визначається як: 1) державний устрій, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок життя: праці, відпочинку, сну, харчування і т. ін.; 3) система правил, заходів, необхідних для тієї чи іншої мети, наприклад, режим економії; 4) умови діяльності, роботи, існування чогось, наприклад режим роботи⁶¹. Схоже тлумачення надається і у юридичній енциклопедії: режим (фр. regime, від лат. regimen –

⁵⁷ Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины [Текст]: учебник / В.М. Трубников, В.П. Филопов, А.И. Фролов. – Донецк: Изд-во ДНІВД МВД України, 1999. – С. 354.

⁵⁸ Виправно-трудовий кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / відп. ред. Шакун В.І. – К.: НАВСУ – Правові джерела, 2000. – С. 83, 84.

⁵⁹ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини) [Текст]: навч. посіб. / О.М. Джуца, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джуци. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 222.

⁶⁰ Тут і далі у цьому розділі використовується наступне видання: Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст]: Офіц. вид. – К.: Атіка, 2003.

⁶¹ Словарь иностранных слов [Текст]. – 13-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 423.

управління, керівництво) – 1) система способів і методів здійснення політичної влади в країні; 2) встановлений національними законодавствами і нормами міжнародного права порядок у суспільних відносинах (національний режим, правовий режим, прикордонний режим, режим законності, режим морського дна, режим надзвичайного стану, режим найбільшого сприяння, режим роботи підприємства, режим робочого часу, режим секретності, режим у місцях позбавлення волі)⁶². А в свою чергу порядок визначається як: 1) стан, коли все робиться, виконується так як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; упорядкованість, лад; 2) злагожденість, узгодженість у діях, організованість; 3) додержання правил, норм поведінки де-небудь, дисципліна⁶³.

Із вищевказаного тлумачення „режиму” і „порядку” більш логічно визнати, що режим в установах виконання покарань це певний порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, цей порядок досягається шляхом реалізації чітко установлених і упорядкованих правил поведінки в установах виконання покарань, сукупність яких, в свою чергу, і є змістом режиму, тобто режим → порядок → правила → режим.

Ні виховна робота, ні навчання, ні діяльність установ виконання покарань, які раніше окремими авторами включались до поняття змісту режиму, до останнього не входять і не можуть до нього входити. Це окремі інститути впливу на засудженого і режим може тільки створювати необхідні передумови чи частково сприяти втіленню тих чи інших методів чи засобів цих інститутів у життя засудженого. Це вишиває і із ч. 3 ст. 6 КВК України, де названі інститути знаходяться поряд з режимом, а не поглинаються ним. Такий підхід убачається і у ч. 2 ст. 9 КВК РФ, і у ч. 3 ст. 7 КВК Республіки Беларусь та інших вищевказаних споріднених кодексах. Це підкреслюється вже і у ч. 3 ст. 102 КВК України в редакції Закону України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI, де вказується, що режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених,

⁶² Юридична енциклопедія [Текст]: У 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана; [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: „Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 267.

⁶³ Новий тлумачний словник української мови [Текст]: У 4 т. / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К.: Вид-во „Аконіт”, 2000. – Т.3: ОБЕ-РОБ. – С. 601; Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – С. 1074.

анальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу.

Таким чином, поняття режиму визначено у законодавстві. На наш погляд, цілком прийнятне визначення і полеміку з приводу його подальшого визначення слід зупинити взагалі, або хоча б на якийсь певний період. Російські науковці, коментуючи положення ч. 1 ст. 82 КВК РФ зазначають, що визначення режиму в кримінально-виконавчому законодавстві дано вперше, але в теорії науки цієї галузі права воно було сформовано вже досить давно і вже не викликає особливих дискусій⁶⁴. І мабуть слід відмовитися від надмірної критики і прискіпливості одних авторів до використання тієї чи іншої термінології іншими авторами, яка була притаманна юридичній науці у найкращий радянський період розвитку нашого суспільства і від якої не завжди була користь, від конкуренції між науковими школами і претендуванні на абсолютну істину⁶⁵; науковцям слід направити зусилля на подальший розвиток кримінально-виконавчого законодавства в цілому, приведення його до міжнародних стандартів поведіння із засудженими, у тому числі і режимних правил, а практикам – на їх належне втілення в установах виконання покарань, щоб положення ч. 2, ст. 102 КВК України про те, що режим має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі не були газлом і залишались виконаними тільки на папері.

Режим – це двогдиний процес, тому що якщо є сторона, яка виконує покарання, то повинна бути і сторона, яка відбуває це покарання. В.І. Селіверстов цілком слушно зазначає з цього приводу, що функція виконання покарання належить державі в особі адміністрації установи виконання покарань, а обов'язок відбутти покарання входить в правовий статус засудженого⁶⁶. Тому безумовно

⁶⁴ Уголовно-исполнительное право России [Текст]: учебник / под ред. В.И. Селиверстова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 299; Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник для юрид. вузов / под ред. В.И. Селиверстова. – 6-е изд., пер. и доп. – М.: ИД „Юриспруденция“, 2007. – С. 188.

⁶⁵ У якості певного аргументу до наших міркувань хотілось би додатково навести слова відомої російської вченої-кримінолога А.І. Долгової, яка розглядаючи поняття „попередження злочинності” вказувала, що не можна попередити те, що маємо, включаючи злочинність, і з цієї точки зору термін безумовно уразливий, але він увійшов у науковий обіг і навряд чи є сенс руйнувати усталений понятійний апарат (Криминология [Текст]: учебник для юрид. вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 320).

⁶⁶ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Аписимков, С.М. Зубарев, С.А. Канункин [и др.]: под ред. В.И. Селиверстова. – М.: Проспект, 2010. – С. 210.

при використанні терміну „режим” слід мати на увазі і процес виконання, і процес відбування кримінального покарання⁶⁷.

1.2. Зміст режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі

1.2.1. Основні вимоги режиму у колоніях

Зміст режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі складася „... процес реалізації прав та обов'язків учасників кримінально-виконавчих відносин в частині виконання та відбування цього виду покарання. Інакше кажучи, це сукупність вимог, певних правил режиму, узятих у динамічному аспекти, що мають обов'язковий характер як для засуджених, так і для персоналу та інших осіб... Саме тому, до основних вимог режиму у місцях позбавлення волі відносять ті, що покликані забезпечити перш за все належні умови та порядок виконання покарання у виді позбавлення волі”⁶⁸. Такі основні вимоги режиму законодавчо закріплені у ч.1 ст.102 КВК України. Це: 1) ізоляція засуджених; 2) постійний нагляд за засудженими; 3) виконання засудженими покладених на них обов'язків; 4) реалізація прав і законних інтересів засуджених; 5) безпека засуджених і персоналу; 6) роздільне тримання різних категорій засуджених; 7) різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; 8) зміна умов тримання засуджених.

Ізоляція засуджених

Термін „ізоляція” від фр. „isolation” означає відособлення, відділення когось або чогось, позбавлення зв'язків з навколишнім середовищем⁶⁹. З огляду на це, ізоляцію як правову категорію окремі автори визначають як примусове, що застосовується від імені держави, тимчасове правове обмеження соціальних зв'язків особистості (громадянина, іноземця, особи без громадянства) з раніше оточуваним суспільним і природним середовищем проживання (мікросередовищем) в спеціально установлених і обладнаних місцях,

⁶⁷ Кримінально-виконавче право України [Текст]: підручник / за ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – С. 171; Чекулаєв С. Режим исполнення наказання [Текст] / С. Чекулаєв // Законність. – 2009. – №10. – С. 49, 50.

⁶⁸ Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка.– К.: Юрінком Інтер, 2008.– С. 302, 303.

⁶⁹ Словарь иностранных слов [Текст]. – 13-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 185.

що визначаються законом⁷⁰. Тобто, ізоляція засуджених розглядається як поміщення їх у спеціально створенні і належним чином обладнані установи, які призначені тільки для відбування покарання у виді позбавлення волі (ст. 63 КК України). Такі установи на сьогоднішній день для дорослих засуджених відповідно до ст. 11 КВК України іменуються кримінально-виконавчими установами закритого типу і поділяються на виправні колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяються, у свою чергу, на колонії з полегшеними та загальними умовами тримання. Неповнолітні засуджені відбувають покарання у спеціальних виховних установах (виховних колоніях). Інших установ для виконання покарання у виді позбавлення волі закон не передбачає.

Ізоляція засуджених до позбавлення волі – це фізична ізоляція засуджених в установі, вид якої визначають регіональні комісії з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, які створюються при територіальних органах Державної пенітенціарної служби України (в окремих випадках це питання може вирішуватися Апеляційною комісією Державної пенітенціарної служби України)⁷¹ на строк, визначений вирок суду.

Ізоляція при позбавленні волі створює засудженим в установах виконання покарань низку суттєвих правообмежень, яких вони не знали під час перебування на свободі. Це обмеження права: 1) вибору місця проживання; 2) вільно пересуватися; 3) вільно спілкуватися; 4) вибору характеру і роду занять; 5) вільно визначати свій спосіб життя; 6) розпоряджатися своїм часом. Виходячи з цього, ізоляція, на нашу думку, є найбільш важливим елементом карального впливу на засудженого. Ф.Р. Сундуров вказує з цього приводу, що обмеження можливості спілкування з зовнішнім світом і всередині установи є

⁷⁰ Маковик Р.С. Ізоляція личности в російском праве и законодательстве [Текст]: учебник / Р.С. Маковик, Н.Р. Бессараб. – М.: Изд-во „Экзамен“, 2007. – С. 90.

⁷¹ Про затвердження Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Апеляційну комісію Державного департаменту України з питань виконання покарань з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [Текст]: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 р. №261 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 1. – Ст. 11.

одним з основних елементів позбавлення волі, оскільки спілкування розглядається як одна із основних умов нормального функціонування психіки людини і її життя в суспільстві⁷².

Але така ізоляція засуджених до позбавлення волі є все ж таки відносною. А.Х. Степанюк зазначає, що „... фізична ізоляція засуджених в установах виконання покарань не означає їх повного відриву, вилучення із суспільства ... ізоляція тягне за собою вилучення засудженого до позбавлення волі з певного кола суспільних відносин і одночасне включення його у ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням цього покарання. Засуджений зберігає свою суб'єктивність, залишається учасником відповідного кола суспільних відносин. Позбавлення волі тягне ізоляцію засудженого від звичайного суспільного середовища, від сфери вільної життєдіяльності, в якій громадянин в установленому порядку користувався правами, свободами і можливостями”⁷³. Проте засуджені можуть вільно спілкуватися між собою, з посадовими та іншими особами установ виконання покарань, з особами, які відповідно до ч.1 ст. 24 КВК України, мають право відвідувати установи виконання покарань без спеціального дозволу; зустрічатися на побаченнях з родичами, адвокатами та іншими особами, вести з ними телефонні розмови; отримувати посилки, передачі, бандеролі та грошові перекази; здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами установ виконання покарань; користуватися газетами, журналами, книгами, слухати радіо, переглядати телевізор і навіть в окремих випадках отримувати короточасні виїзди за межі установ виконання покарань. Цього, на перший погляд, здається замало, але не слід забувати, що мова йде не про звичайних громадян, а про осіб, які вчинили злочини. Причому злочини, які характеризуються підвищеною суспільною небезпечкою, оскільки держава визнала за доцільне застосувати до них такий вид покарання як позбавлення волі. У даному випадку держава ще й гарантує, що хоча б на протязі визначеного строку відбування покарання такі особи не вчинять інших злочинів стосовно тих осіб, які залишилися на волі. Це одна з позитивних сторін ізоляції засуджених до позбавлення волі.

⁷² Сундуrow Ф.Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности [Текст] / Ф.Р. Сундуrow. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. – С. 25.

⁷³ Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчунський [та ін.]; за заг. ред А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 303.

Проте є й негативні моменти в ізоляції засуджених до позбавлення волі. Т.Ф. Міняєва, посилаючись на результати досліджень Г.Ф. Хохрякова та Г.С. Саркісова, вказує, що ізоляція – це вираження кари, примусу, яке застосовується у відповідь на вчинення індивідом суспільно небезпечного діяння. Воно справедливе з точки зору суспільства. Але постійний примус не може не визвати відповідного протесту. Він посилюється тим, що ізоляція тягне за собою обмеження в деяких життєво важливих потребах. Як би глибоко людина не усвідомлювала свою вину, як би не спрямовувала свою свідомість на придушення такого протесту, який виникає у неї в силу заборон на задоволення потреб, незадоволеність всерівно з'являється. Незадоволеність може перерости у ворожість, яка посилюється тим, що конфлікт, який виникнув, не може бути урегульований через неможливість за своїм бажанням змінити оточення⁷⁴. Г.Ф. Хохряков додатково стверджує, що засудженим до позбавлення волі властиві в цілому також такі якості як побоювання, страхи, тривожність, недовірливість, образливість, підозрілість, неспокій, збудливість, дратівливість, агресивність, невпевненість, перішучість, емоційна нестійкість⁷⁵, які приводять до виникнення певної внутрішньої напруги, яка може перерости й у напругу у взаємовідносинах між самими засудженими, оскільки вони постійно знаходяться у одностатевому колективі, а також і у напругу між засудженими і адміністрацією установ виконання покарань. Зняти чи розрядити цю напругу, не допустити засуджених до неправомірної поведінки і направити потреби засуджених у правомірне русло шляхом розумного і раціонального застосування інших засобів виправлення – одне із головних завдань адміністрації виконання покарань.

Ізоляція засуджених до позбавлення волі, у першу чергу, досягається шляхом їх охорони, яку у спеціальній літературі розглядають як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ізоляції засуджених і недопущення вчинення ними втеч та інших злочинів; запобігання проникненню на території установ сторонніх осіб та заборонених до використання засудженими предметів; забезпечення зберігання матеріальних цінностей установ виконання покарань. Система охорони включає: варту, місце її розташування, пости, де чатові виконують свої обов'язки, сектори спостереження та

⁷⁴ Міняєва Т.Ф. Правовой статус личности осужденных в Российской Федерации [Текст] / Т.Ф. Міняєва. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 173.

⁷⁵ Хохряков Г.Ф. Криминология [Текст]: учебник / Г.Ф. Хохряков; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Юристъ, 1999. – С. 297, 298.

ведення обстрілу, маршрути руху чергової зміни, інженерно-технічні засоби, пости вартових собак, сили і засоби адміністрації установ виконання покарань та взаємодійних служб, які беруть участь у охороні, і резерви. Охорону здійснюють відділи організації охорони установ виконання покарань, основними функціями яких є: охорона й оборона об'єктів установ виконання покарань; здійснення пропускового режиму на об'єктах, які перебувають під охороною; конвоювання засуджених; переслідування і затримання засуджених, які вчинили втечу з-під варти; відбиття нападу на об'єкти, що охороняються; участь у ліквідації пожеж, наслідків вибухів та аварій на об'єктах, що охороняються; припинення групової непокори та масових безпорядків в установах виконання покарань; знешкодження злочинців, які захопили заручників в установах виконання покарань⁷⁶.

Ступінь ізоляції засуджених може бути різний в залежності від виду установи виконання покарань: найвищий – у виправних колоніях максимального рівня безпеки, де певна частина засуджених взагалі відбуває покарання у приміщеннях камерного типу, і найнижчий – у колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання⁷⁷.

Постійний нагляд за засудженими

Нагляд за засудженими розглядається як постійне стеження працівниками відділу організації нагляду та безпеки, а також іншими посадовими особами за поведінкою засуджених у місцях їх розміщення та перебування з метою попередження та недопущення вчинення ними злочинів і інших протиправних дій, а також забезпечення безпеки персоналу установ та засуджених.

Крім цього, нагляд включає: забезпечення виконання засудженими обов'язків, які визначаються КВК України та Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань⁷⁸; здійснення встановленого пропускового режиму між житловою та виробничою

⁷⁶ Основні питання діяльності кримінально-виконавчої системи [Текст]: навч. посіб.: у 6 ч. – К.: „МП Леся”, 2001. – Ч. 2. – Організація охорони. Організація нагляду і безпеки. Організація пожежної безпеки / під заг. ред. О.Б. Пташинського. – С. 4-20.

⁷⁷ Згідно останнім змінам, внесеним у ч. 2 ст. 99 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI, у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із звичайними умовами та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки засуджені вже тримаються тільки під наглядом без відповідної охорони.

⁷⁸ Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [Текст]: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898.

зною, ізольованими дільницями, цехами та іншими об'єктами, контроль за дотриманням засудженими порядку пересування, встановленого зразка одягу, правил санітарії та гігієни; проведення перевірок наявності засуджених у місцях проживання та праці; контроль за станом інженерно-технічних засобів охорони, пристроїв опікування підземних комунікацій, загорюж ізольованих дільниць житлової, промислової зон, приміщень камерного типу, тимчасових і підчих ізоляторів при установах виконання покарань, лікувальних установ при установах виконання покарань; недопущення використання засудженими виробничого обладнання, робочого інструменту, електроенергії, сировини та матеріалів не за призначенням, а також самовільного спорудження ними різних будівель, шаф, сховищ; проведення обшуків приміщень та особистих обшуків засуджених, а також огляду території житлових зон і виробничих об'єктів, вилучення предметів, виробів і речей, збереження яких засудженням заборонено; забезпечення встановленого порядку і контроль за проведенням побачень і телефонних розмов засуджених з їх родичами та іншими особами; перегляд, перевірку і вручення передач, посилок та бандеролей, що надійшли на адресу засуджених; супроводження транспортних засобів по території зон, що охороняються, та контроль за ваптажно-розвантажувальними роботами; контроль за дотриманням персоналом, що працює на об'єктах установ виконання покарань, встановленого порядку взаємовідносин із засудженими, проведення у разі необхідності огляду його речей та одягу під час входу та виходу з установи виконання покарань; забезпечення встановленого порядку відбування дисциплінарних стягнень у дисциплінарному ізоляторі, приміщеннях камерного типу чи одиночних камерах; реагування на зміни оперативної обстановки в установах виконання покарань, вжиття заходів щодо її нормалізації, застосування у випадках, передбачених чинним законодавством, наручників, гамівних сорочок, гумових кийків, сльозоточивих речовин та інших спеціальних засобів тощо⁷⁹.

Таким чином, якщо охорона засуджених – це зовнішній контроль, у першу чергу, за територією установи виконання покарань та територією, що прилягає до неї, а, в другу чергу, вже за засудженими, то нагляд – це внутрішній контроль за засудженими на всій території установи виконання покарань, який здійснюється цілодобово.

⁷⁹ Основні питання діяльності кримінально-виконавчої системи [Текст]: навч. посіб.: у 6 ч. – К.: „МП Леся”, 2001. – Ч. 2. – Організація охорони. Організація нагляду і безпеки. Організація пожежної безпеки / під заг. ред. О.Б. Пташинського. – С. 21-80.

Усвідомлення того, що, „недрімаюче око контролера“ за образним висловлюванням А.Х. Степанюка⁸⁰, завжди поруч, у тому числі і в пічний час, є певним чинником стримування засуджених від порушень встановлених норм.

Виконання засудженими покладених на них обов'язків

КВК України приділяє значну увагу регламентації правового статусу засуджених, на відміну від ВТК України, де цьому питанню присвячувалася лише одна стаття, що містила загальні норми щодо правового становища осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі чи виправних робіт (ст. 8). КВК України містить окрему главу “Правовий статус засуджених” (статті 7-10), яка, як і розділ Конституції України про права, свободи й обов'язки людини і громадянина, розміщена на другому місці в Загальній частині Кодексу і в якій закріплені засади правового статусу засуджених (ст. 7), основні права (ст. 8) й обов'язки засуджених (ст. 9). У ст. 10 КВК України закріплено право засуджених на особисту безпеку.

Режим покликаний забезпечити виконання засудженими своїх обов'язків. По-перше, засуджені до позбавлення волі повинні виконувати обов'язки, встановлені Конституцією України, за виключенням обов'язку захисту Вітчизни, так як в мирний час від призову на строкову військову службу звільняються громадяни, які були засуджені за вчинення злочину до позбавлення або обмеження волі, арешту чи виправних робіт, у тому числі зі звільненням від відбування покарання (ст.18 Закону України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ “Про військовий обов'язок і військову службу” в редакції Закону України від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV⁸¹).

По-друге, засуджені до позбавлення волі повинні виконувати основні обов'язки засуджених, які передбачені у ст. 9 КВК України, а саме: а) виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; б) виконувати законні вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань; в) ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; г) з'являтися за викликом адміністрації органів і установ

⁸⁰ Степанюк А.Х. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань [Текст]: конспект лекції / А.Х. Степанюк, В.М. Трубінов. – Харків: Укр. юрид. акад., 1994. – С. 11.

⁸¹ Офіц. вісн. України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

виконання покарань.

По-третє, засуджені до позбавлення волі повинні виконувати спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені у ч. 3 ст. 107 КВК України, а саме: а) дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами; б) утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням; в) виконувати всі законні вимоги персоналу колонії; г) виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії; д) дотримуватися санітарно-гігієнічних норм; е) дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

Невня частина обов'язків засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві встановлюється у якості заборон (так звані забороняючі (негативно зобов'язуючі) норми). Так згідно з ч. 4 ст. 107 КВК України засудженим забороняється: 1) самовільно залишити колонію, порушувати лінію охорони; 2) спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; 3) придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії; 4) продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, які перебувають в особистому користуванні; 5) загодіювати собі тілесні ушкодження, в тому числі і з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків; 6) завдавати шкоду державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну; 7) вживати спиртні напої, наркотичні засоби, нехотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; 8) чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених; 9) грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; 10) вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська; 11) самовільно залишити призначені для перебування ізольовані територію, приміщення або визначене місце роботи.

Перелік заборон для засуджених до позбавлення волі розширюється і доповнюється у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Так, згідно з п. 29 Правил засудженим також забороняється: 1) завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, а також обладнувати їх у комунально- побутових та інших службових або виробничих приміщеннях; 2) перебувати без дозволу адміністрації у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють; 3) грати в гральні карти взагалі; 4) відправляти листи, у яких є нецензурні або інші неприпустимі вислови; 5) мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, установлені переліком додатком №7 до Правил; 6) курити в невідведених для цього місцях, а у виховних колоніях – курити взагалі; 7) направляти й отримувати кореспонденцію всупереч порядку, встановленому Правилами; 8) наносити собі або іншим особам татування; 9) тримати тварин, займатись городництвом (за виключенням виховних колоній, де можуть організовуватися куточки живої природи); 10) вивішувати фотографії, репродукції, листівки, вирізки з газет та журналів на стінах, тумбочках, ліжках та робочих місцях; 11) самовільно перепланувувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд установ виконання покарань, споруджувати на виробничих об'єктах різні будови (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення і т. ін.); 12) користуватися заточувальним обладнанням, інструментом, електричною енергією, механізмами та іншими матеріалами з особистих мотивів; 13) придбавати, зберігати будь-яку вогнепальну або холодну зброю, а також транспортні засоби і користуватися ними.

Як бачимо, кримінально-виконавче законодавство покладає на засуджених виконання більше трьох десятків специфічних обов'язків, не притаманних звичайним громадянам. На відміну від них засуджені не можуть відмовитися від виконання цих обов'язків, так як відмова зразу ж розцінюється як порушення режиму і засуджений автоматично притягується до відповідальності.

Реалізація прав і законних інтересів засуджених

На відміну від ст. 28 ВТК України, де зазначалось лише те, що однією із основних вимог режиму є точне і неухильне виконання засудженими своїх обов'язків і нічого не вказувалось про права засуджених, у ч. 1 ст. 7 КВК України встановлюється, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, а у

ч. 2 ст. 7 ще й закріплюються конституційні положення про те, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. У ч. 5 ст. 7 КВК України гарантується, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється.

Як бачимо, держава паренті повернулася обличчям до засуджених, не відмовляється від них, не тільки поважає, а ще й охороняє їх права, свободи і законні інтереси так само, як і законослухняних громадян. Засуджені залишаються громадянами України з певними правами, незважаючи на те, що вони вчинили злочин, заподіяли шкоду іншим громадянам, державі чи суспільству. Зрозуміло, що засуджені мають менше прав ніж звичайні громадяни і їх кількість зменшується в залежності від того, яке місце займає покарання у системі кримінальних покарань, передбачених ст. 51 КК України. Так, наприклад, особи, засуджені до таких видів кримінальних покарань як арешт, обмеження волі чи тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, більш обмежені в правах ніж засуджені до виправних чи громадських робіт. Засуджені ж до позбавлення волі мають їх ще менше⁸², але це цілком правильно, інакше в чому ж тоді буде полягати сутність цього виду покарання?

Основні права засуджених вказані у ст. 8 КВК України. Вони в повній мірі розповсюджуються і на засуджених до позбавлення волі. Крім цього, у ч. 1 ст. 107 КВК України встановлений перелік спеціальних прав засуджених до позбавлення волі. Окремі права засуджених до позбавлення волі містяться ще й у ст.ст. 99, 125, 126, 128, 142 КВК України⁸³. У зв'язку з цим, у ч. 2 ст. 107 КВК України закріплюється важливе положення про те, що засудженим до позбавлення волі можуть надаватися й інші права, реалізація яких не

⁸² Кримінально-виконавче право України [Текст]: підручник / За ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – С. 21, 22; Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинецький [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 32-34; Гель А.П. Кримінально-виконавче право України [Текст]: навч. посіб. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець; за ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 122-125.

⁸³ Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинецький [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 321.

суперечить меті покарання, порядку й умовам виконання і відбування цього виду покарання. Тобто перелік прав засуджених, встановлений у КВК України не є вичерпним, на відміну від обов'язків, перелік яких повинен бути вичерпним і бажано б на рівні закону, а не підзаконних нормативно-правових актів⁸⁴. Перелік же прав засуджених не може бути вичерпним, оскільки суспільні відносини в державі постійно змінюються і вдосконалюються, з'являються нові суспільні відносини, які потребують свого нормативного урегулювання, соціально-політичне, економічне й культурне життя держави теж не стоїть на місці, а плине разом із часом.

Головне, щоб адміністрація установ виконання покарань створювала реальні, а не декларативні можливості для реалізації прав засуджених і не зловживала своїми владними повноваженнями стосовно того чи іншого засудженого і щоб кожний засуджений розумів, що у нього крім обов'язків є ще й права і він може дійсно їх реалізувати. Якщо ізоляція, охорона і нагляд як вимоги режиму несуть у собі каральну функцію режиму, створюють для засуджених обмеження, незручності, тяготи та інші життєві негаразди і з цим засуджені повинні змиритися, то реалізація прав і законних інтересів як вимога режиму несе у собі забезпечувальну функцію режиму, а частково і виховну, і профілактичну. Реалізація засудженими своїх прав і законних інтересів повинна надавати можливість засудженим навіть в установах виконання покарань усвідомлювати себе людиною, людиною з певними правообмеженнями, але людиною і цим стимулювати потяг і бажання до виправлення.

Безпека засуджених і персоналу

В юридичній літературі під безпекою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від будь-якої зовнішньої і внутрішньої загрози⁸⁵. Засуджені нарівні з іншими громадянами й особами, які знаходяться під юрисдикцією держави, згідно міжнародним стандартам у галузі прав людини і громадянина, теж мають право на правовий і соціальний захист і держава повинна забезпечувати і їх безпеку в установах виконання

⁸⁴ Лисосед О.В. Зміст правового статусу засуджених і його закріплення у Кримінально-виконавчому кодексі України [Текст] / О.В. Лисосед // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Вип. 91. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 126.

⁸⁵ Юридика енциклопедія [Текст]: В 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корсецького НАН України, Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана; [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: „Укр. енцикл.“, 1998. – Т.1: А-Г. – С. 207.

покарань, незважаючи на тяжкість вчинених ними злочинів, ступінь суцільної небезпеки, попередню злочинну діяльність тощо.

На території установ виконання покарань крім засуджених постійно перебуває і персонал цих установ. До персоналу установ виконання покарань відповідно до ст. 14 Закону України „Про Державну кримінально-виконавчу службу України”⁸⁰ відносяться особи рядового і начальницького складу, спеціалісти, які не мають спеціальних звань, та інші працівники, які працюють в установах виконання покарань за трудовими договорами. Забезпечення безпеки як засуджених під час відбування покарання, так і персоналу під час виконання ними на території установи покладених на них обов’язків є теж однією з основних вимог режиму, яка забезпечується наглядом, оперативною діяльністю та використанням засобів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

У ст. 10 КВК України додатково закріплено ще й право засуджених на особисту безпеку. Якщо виникає небезпека життя і здоров’ю засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, то вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У такому разі посадова особа повинна вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого шляхом переведення його в безпечне місце та інших заходів по усуненню небезпеки: детально розібратися у ситуації, що сталась, виявити чинники виникнення небезпеки, сторони конфлікту, спрогнозувати можливі наслідки й шляхи усунення небезпеки і на підставі цього прийняти рішення про місце подальшого відбування покарання цим засудженим. Безпечне місце визначається посадовою особою установи виконання покарань самостійно. Це може бути будь-яке вільне приміщення установи, доступ до якого сторін конфлікту, інших засуджених чи персоналу установи обмежений або заборонений (житлові приміщення іншого відділення чи іншої дільниці, кімнати чергової частини, вільні камери приміщень камерного типу, дисциплінарного ізолятору тощо).

Перелік інших заходів, які повинна здійснити посадова особа установи виконання покарань для забезпечення безпеки засудженого, що звернувся з такою заявою, у ч. 2 ст. 10 КВК України не встановлюються. Ці заходи здійснюються посадовою особою на

⁸⁰ Про Державну кримінально-виконавчу службу України [Текст]: Закон України від 23 червня 2006 р. № 2713-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.

власний розсуд, виходячи з реальної оперативної обстановки в установі, категорій засуджених, які відбувають покарання у цій установі, розпорядку дня та інших конкретних обставин. Це може бути і тимчасова ізоляція засуджених, від яких виходить загроза, притягнення їх до юридичної відповідальності, застосування до них дисциплінарних стягнень тощо, у тому числі і переведення до інших установ сторін конфлікту, якщо загроза носить довготривалий характер і/або не може бути усунена повністю.

Для засуджених до позбавлення волі, до яких у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, можуть застосовані навіть такі заходи як постійне ізольоване тримання чи переведення в іншу установу виконання покарань⁸⁷.

Роздільне тримання різних категорій засуджених

Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань є обов'язковим елементом реалізації такого принципу законодавства як диференціація і індивідуалізація виконання покарань.

Основною метою диференціації виконання покарання, як зазначає О.В. Бриліантов, є забезпечення максимальної ефективності застосування засобів виправного впливу і виключення можливості негативного впливу зі сторони засуджених, які характеризуються високою ступінню соціальної занедбаності, стійкими антисуспільними установками, виключення можливості передачі злочинного досвіду основній масі засуджених⁸⁸.

Принцип же індивідуалізації покарання, як стверджує В.В. Геранін, реалізується за допомогою процесу диференціації засуджених на групи, категорії. Його необхідність визначається тим, що неможливо реально забезпечити різні умови тримання, рівень кари для кожного засудженого, а тільки для певних груп. Для розподілу засуджених на групи не доволно, а на підставі єдиних і обґрунтованих вимог в законодавстві закріплені та розроблені наукою і практикою певні критерії. Виділення із загальної маси відносно однорідних груп на підставі єдиних науково обґрунтованих критеріїв охоплюється

⁸⁷ Див. додатково Інструкцію про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, затверджену наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 квітня 2005 р. № 61 (Офіц. вісн. України. – 2005. – № 21. – Ст. 1160).

⁸⁸ Коментарій к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации [Текст] / под ред. В.И. Селиверстова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 174.

поняттям „класифікація”. Таким чином, якщо індивідуалізація покарання – це міжгалузевий принцип, диференціація – це сам процес розподілу засуджених на категорії, то класифікація – це науково обґрунтований метод, за допомогою якого здійснюється такий розподіл⁸⁹. Тобто, серед всієї маси засуджених до позбавлення волі на підставі критеріїв класифікації виокремлюються певні групи засуджених, відносно яких для ефективного застосування виправного впливу встановлюються у кримінально-виконавчому законодавстві різний правовий статус, різні умови відбування покарання, різний ступінь ізоляції тощо.

Критеріями класифікації відповідно до ст. 92 КВК України є:

1) вік – неповнолітні засуджені відбувають покарання у виховних колоніях (ст. 19 КВК України)⁹⁰, дорослі засуджені – у виправних колоніях (ст. 18 КВК України);

2) стать – чоловіки і жінки, у тому числі і неповнолітні, тримаються у різних виправних і виховних колоніях⁹¹;

3) факт відбування покарання у виді позбавлення волі – вперше засуджені до позбавлення волі тримаються окремо від тих, які раніше

⁸⁹ Коментарій к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации [Текст] / науч. ред. А.С. Михлин. – М.: Изд-во „Юрайт”, 2008. – С. 227.

Детальніше див.: Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань [Текст]: моногр. / І.С. Яковець. – Х.: Кроссрод, 2006.

⁹⁰ Відповідно до Переліку установ кримінально-виконавчої системи, які виконують покарання у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, затвердженого наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12 грудня 2003 р., неповнолітні засуджені до позбавлення волі чоловічої статі відбувають покарання у наступних виховних колоніях: Ковельській (Волинська обл.), Павлоградській (Дніпропетровська обл.), Маріупольській (Донецька обл.), Перевальській (Луганська обл.), Самбірській (Львівська обл.), Кременчуцькій (Полтавська обл.), Дубенській (Рівненська обл.), Бережанській (Тернопільська обл.), Курязькій (Харківська обл.), Прилудській (Чернігівська обл.). Неповнолітні засуджені жіночої статі відбувають покарання у виді позбавлення волі у Мелітопільській виховній колонії (Запорізька обл.).

⁹¹ Жінки відбувають покарання у виді позбавлення волі у наступних колоніях: Дніпродзержинській ВК № 34 та Орджонікідзевській ВК № 79 (Дніпропетровська обл.), Приазовській ВК № 107 та Співжиянській ВК №127 (Донецька обл.), Галицькій ВК № 128 (Івано-Франківська обл.), Червонопартизанській ВК № 68 (Луганська обл.), Чорноморській ВК № 74 та Ширяївській ВК №111 (Одеська обл.), Надержиненській ВК № 65 (Полтавська обл.), Збарзькій ВК № 63 (Тернопільська обл.), Качанівській ВК №54 (Харківська обл.), Уманській ВК №129 (Черкаська обл.), Чернігівській ВК № 44 (Чернігівська обл.). (Див.: Інформаційний бюлетень за матеріалами тренінг-семінару співробітників виправних установ, у яких тримаються засуджені жінки (28 лют. – 1 берез. 2002 р., м. Харків) [Текст] / уклад.: С.Скоков, О.Суботенко. – К., 2002).

відбували покарання у виді позбавлення волі;

4) форма вихи – окремо тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності (у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання);

5) тяжкість вчиненого злочину і строк призначеного покарання – ізольовано від інших засуджених, а також роздільно тримаються: а) засуджені до довічного позбавлення волі; б) засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; в) засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

6) місце роботи – окремо тримаються засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах⁹².

Такий розподіл засуджених є цілком обґрунтованим, так як, на жаль, ще існує кримінальна стратифікація злочинців і кримінальна субкультура як на свободі, так і в місцях позбавлення волі⁹³, у зв'язку з чим виникає нагальна потреба відокремити тих, хто вперше опинився в установах виконання покарань від закоренілих злочинців, членів і лідерів різних злочинних груп та інших так званих „авторитетів” злочинного світу, неповнолітніх – від таких дорослих, а жінок – взагалі від чоловіків як різноставевих індивідів.

Різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії

Різні умови тримання засуджених до позбавлення волі впливають із особливостей відбування покарання в колоніях різних видів, встановлених ст.ст. 138-140 КВК України та категорій засуджених, які відбувають покарання у колоніях (ст.ст. 142, 151 КВК України).

Зокрема, у колоніях максимального рівня безпеки засуджені можуть триматися у звичайних жилих приміщеннях та приміщеннях камерного типу. У приміщеннях камерного типу тримаються всі засуджені до довічного позбавлення волі; засуджені, яким покарання у

⁹² Відповідно до п. 2.14 Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 р. № 261, такі засуджені відбувають покарання у Менській виправній колонії № 91 (Чернігівська обл.).

⁹³ Лукашевич С.Ю. Попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі [Текст]: моногр. / С.Ю. Лукашевич. – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – С. 24; Кримінологія: Загальна та Особлива частини [Текст]: підручник / І.М. Данишин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.: за заг ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009 – С. 202, 203.

виді смертної кари було замінено довічним позбавленням волі; засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; особи, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені із колоній середнього рівня безпеки (абз. 3 ч. 1 ст. 140 КВК України).

У звичайних жилих приміщеннях колоній максимального рівня безпеки тримаються: засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; особи, які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені до позбавлення волі за такі злочини: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство; умисне тяжке тілесне ушкодження; захоплення заручників; зґвалтування; розбій, вчинений при обтяжуючих обставинах; вимагання, вчинене при обтяжуючих обставинах; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне заволодіння транспортним засобом при

обтяжуючих обставинах; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; посягання на життя представника іноземної держави і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі (абз. 2 ч. 1 ст. 140 КВК України).

У колоніях середнього рівня безпеки та колоніях мінімального рівня безпеки із звичайними умовами тримання основна частина засуджених тримається у дільницях ресоціалізації, розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби і розміщуються в жилих приміщеннях з локальним проживанням членів відділення (ст. 96 КВК України).

Засуджені з високим ступенем соціально-педагогічної занедбаності і потягом до продовження протиправної поведінки та засуджені, які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки, можуть бути поміщені у дільницю посиленого контролю виправних колоній (ч. 4 ст. 94 КВК України). У дільницю посиленого контролю виправних колоній із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються у ізольованих жилих приміщеннях, а в дільницю посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу (ч. 2 ст. 97 КВК України).

У колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із звичайними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки засуджені теж тримаються у звичайних жилих приміщеннях, але умови тримання є максимально м'якими. Зокрема, в них засуджені тримаються тільки під наглядом; у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах

території дільниці або колонії; з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці чи колонії, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням; можуть носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмеження; мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць; після відбуття шести місяців покарання в дільниці або колонії в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства житлий будинок і заводити особисте господарство на території дільниці або колонії (ч. 2 ст. 99, ч. 3 ст. 138 КВК України).

Зміна умов тримання засуджених

Залежно від поведінки засуджених до позбавлення волі, їх ставлення до праці та навчання та становлення на шлях виправлення умови їх відбування покарання можуть суттєво змінюватися: 1) в межах однієї колонії; 2) шляхом переведення до колонії іншого виду.

Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі регулюється ст.ст. 100, 101, 151¹ КВК України; п.п. 83-85 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та розділом 3 Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, і можлива як у сторону покращення умов тримання, так і у сторону погіршення умов тримання.

Зокрема, кримінально-виконавче законодавство передбачає наступні варіанти покращення умов тримання засуджених:

1) надання права на поліпшення умов тримання;

2) переведення із дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації у всіх видах колоній;

3) переведення із дільниці ресоціалізації в дільницю соціальної реабілітації у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки після фактичного відбуття: а) не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом – за злочин середньої тяжкості; б) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була

засуджена до позбавлення волі; в) не менше половини строку покарання, призначеного судом – за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання;

4) переведення з приміщень камерного типу у звичайні жили приміщення у колоніях максимального рівня безпеки – після відбуття не менше однієї четвертої строку покарання;

5) переведення з приміщень камерного типу колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки після відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання;

6) переведення із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки – після відбуття не менше половини призначеного судом строку покарання;

7) переведення із колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки (у разі відсутності в цих видах колоній дільниць соціальної реабілітації) в колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання.

Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI КВК України був доповнений новою ст. 151¹, яка встановила підстави для покращення умов тримання і засуджених до довічного позбавлення волі у колоніях максимального рівня безпеки шляхом:

1) переведення цих засуджених з приміщень камерного типу до багатомісних приміщень камерного типу з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'ятнадцяти років строку покарання;

2) переведення цих засуджених з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання.

Погіршення умов тримання засуджених можливе шляхом:

1) переведення з дільниці соціальної реабілітації до дільниці ресоціалізації;

2) переведення з дільниці соціальної реабілітації до дільниці посиленого контролю;

3) переведення з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю;

4) переведення з колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання в колонію мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання або колонію середнього рівня безпеки;

5) переведення з колонії середнього рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки;

6) переведення із звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки.

Підставою таких переведень є злісне порушення режиму відбування покарання.

Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії, погодженою із спостережною комісією (ч. 2 ст. 100 КВК).

Зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого рівня безпеки здійснюється Державною пенітенціарною службою України за поданням адміністрації виправної колонії, погодженим з начальником управління (відділу) Державної пенітенціарної служби України в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві та Київській області та спостережною комісією (ч. 3 ст. 100 КВК України).

Як вбачається, законом передбачена досить розгалужена схема зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі⁹⁴ і від поведінки самого засудженого залежить те, як він буде відбувати покарання, який матиме ступінь ізоляції, які умови тримання і який правовий статус під час відбування покарання.

⁹⁴ Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі відноситься до так званої прогресивної системи виконання кримінальних покарань, яку Ю.М. Ткачевський визначає як зміну правового статусу засудженого, який відбуває кримінальне покарання відповідно до кримінально-виконавчого та кримінального права в залежності від його позитивної чи негативної поведінки в сторону покращення чи погіршення зі зміною умов відбування позбавлення волі в одній і тій же виправній установі, або зі зміною виду місця позбавлення волі, або зі зміною виду покарання, яке відбувається, або з його засудженням за злочин, здійснення якого можливе тільки у процесі відбування позбавлення волі (Ткачевський Ю.М. Російська прогресивна система исполнення наказаний [Текст] / Ю.М. Ткачевський М.: Издат. дом „Горелен“, 2007. – С. 222, 223).

1.2.2. Інші елементи режиму у колоніях

Законодавче визначення режиму та його основних вимог все ж таки призвело до більш-менш уніфікованого їх розуміння серед науковців. Проте питання, що ж включати до інших елементів режиму, залишається дискусійним. Більшість авторів умовно поділяють всю сукупність режимних правил на три об'ємні групи. Це правила, які відносяться до 1) персоналу установ виконання покарань; 2) засуджених; 3) інших громадян, які можуть знаходитися на території установ виконання покарань, або територіях, що до них прилягають⁹⁵. В свою чергу, режимні правила, які відносяться до засуджених до позбавлення волі, різні автори класифікують по-різному. Так, І.В. Шмаров пропонував їх поділяти на правила, які: а) регулюють поведінку засуджених та їх розпорядок дня; б) забезпечують реалізацію наданих їм прав і виконання покладених на них обов'язків; в) визначають застосування до них заходів виправного впливу; г) забезпечують соціальний захист засуджених⁹⁶. С.М. Зубарєв та А.А. Толкаченко до таких правил відносять: а) правила, які регламентують поведінку засуджених при відбуванні позбавлення волі в цілому у конкретній виправній установі; б) правила, які забезпечують реалізацію прав і законних інтересів засуджених; в) правила, які регулюють застосування до засуджених основних засобів виправлення⁹⁷. В.І. Селиверстов за своїм змістом виділяє вже п'ять груп режимних правил: 1) правила, які визначають обсяг і порядок карального впливу на засуджених до позбавлення волі; 2) правила, які створюють умови для застосування інших засобів

⁹⁵ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / под ред. И.В. Шмарова. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – С. 138; Уголовно-исполнительное право России [Текст]: учебник / под ред. В.И. Селиверстова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 304; Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник для вузов / отв. ред. А.С. Михлин. – М.: Высш. образование, 2006. – С. 236; Уголовно-исполнительное право: учебник для юрид. вузов / под ред. В.И. Селиверстова. – 6-е изд., непер. и доп. – М.: ИД „Юриспруденция“, 2007. – С. 192; Уголовно-исполнительное право [Текст] / под ред. В.М. Анисимова, В.И. Селиверстова. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – С. 197; Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации [Текст] / под ред. В.И. Селиверстова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 180; Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Анисимов, С.М. Зубарев, С.А. Капункин [и др.]; под ред. В.И. Селиверстова. – М.: Проспект, 2010. – С. 216 та ін.

⁹⁶ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / под ред. И.В. Шмарова. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – С. 141.

⁹⁷ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник для вузов / отв. ред. А.С. Михлин. – М.: Высш. образование, 2006. – С. 238.

виправлення засуджених; 3) правила, які направлені на запобігання злочинів та інших правопорушень зі сторони засуджених під час відбування покарання; 4) правила, які забезпечують життєдіяльність засуджених в місцях позбавлення волі; 5) правила, в основі яких знаходяться моральні норми і стандарти поведінки людини⁹⁸. При цьому, він зазначає, що більшість режимних правил обернені як до адміністрації, так і до засуджених. Останні повинні виконувати режимні правила, а адміністрація створити належні умови і контролювати їх виконання⁹⁹.

Н.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков взагалі вважають, що зміст режиму відбування покарання у виді позбавлення волі виражається в ізоляції, внутрішньому розпорядку, системі взаємодіючих правил поведінки та деяких диференційованих умов, що визначають повсякденне життя засуджених у виправній установі й відображають здійснення кримінально-правового покарання та заходів виправно-виховного впливу¹⁰⁰. На підставі такого визначення вони включають у зміст режиму наступні групи правил: 1) правила, що визначають ізоляцію засуджених; 2) правила, що регламентують внутрішній розпорядок дня; 3) правила, що встановлюють порядок виконання засудженими своїх обов'язків і здійснення прав; 4) правила, що визначають диференційовані умови тримання засуджених у місцях позбавлення волі¹⁰¹.

Як бачимо, різними авторами до змісту режиму включається досить широкий спектр різних правил. Більша частина цих правил, на нашу думку, дійсно є режимними правилами, але окрема частина з них – це правила, які створюють умови для застосування інших засобів виправлення, або взагалі не відносяться до режимних. Слід зазначити, що частину режимних правил, які у ВТК України знаходились у главі 5 (ст.ст. 36-44), у КВК України законодавець виніс у нову окрему главу 17, яка має назву „Умови відбування покарання в колоніях”, що теж не сприяє однаковому розумінню змісту режиму. Ми не будемо детально зупинятися на визначенні

⁹⁸ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Анисимков, С.М. Зубарев, С.А. Капункин [и др.]; под ред. В.И. Селиверстова. М.: Проспект, 2010. С. 210-212.

⁹⁹ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Анисимков, С.М. Зубарев, С.А. Капункин [и др.]; под ред. В.И. Селиверстова. М.: Проспект, 2010. С. 212.

¹⁰⁰ Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст]: моногр. / Н.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К.: КНТ, 2008. – С. 59.

¹⁰¹ Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань [Текст]: моногр. / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К.: КНТ, 2008. С. 60-70.

поняття „зміст режиму” та всіх режимних правилах, так як це не охоплюється в повній мірі предметом нашого дослідження, а розглянемо лише окремі режимні правила, які, за класифікацією В.І. Селіверстова, визначають обсяг і порядок карального впливу на засуджених до позбавлення волі.

До режимних норм, які суттєво обмежують права засуджених до позбавлення волі, слід віднести а) розпорядок дня, б) носіння одягу єдиного зразка і в) обшуки та огляди засуджених.

Розпорядок дня засуджених

Розпорядок дня в установах виконання покарань регулюється розділом VII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Зокрема, у Правилах встановлюється, що у кожній установі виконання покарань організовується суворо регламентований розпорядок дня з урахуванням особливостей роботи з відповідним складом засуджених, оперативної об'єктивної роботи, пори року, місцевих умов та інших конкретних обставин. Розпорядок дня включає в себе час підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві, перевірку наявності засуджених, проведення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання (у виховних колоніях), виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів тощо. При цьому у розпорядку дня передбачаються безперервний восьмигодинний сон засуджених і надання їм особистого часу в межах, установлених ст. 129 КВК України. Не менше одного разу на місяць у неробочий час організовуються перевірки-огляди зовнішнього вигляду та стану одягу і взуття засуджених.

Перевірки наявності засуджених в установах виконання покарань організовуються щоденно, уранці та ввечері у години, визначені розпорядком дня, а також додатково в час перед прийманням їжі засудженими або після цього. У разі потреби вони можуть проводитися у будь-який час доби. Для поіменної перевірки всі засуджені шикуються відділеннями у спеціально відведених місцях. У разі виявлення відсутності засудженого інші засуджені залишаються на місці перевірки до з'ясування причин його відсутності.

У встановлений розпорядком дня установи час засуджені шикуються відділеннями та бригадами в спеціально відведених місцях для розводу на роботу. Правила передбачають прибуття засуджених до місця роботи тільки строєм.

Як бачимо, час перебування засудженого в установі виконання покарань дійсно регламентований, можна сказати, погодинно. І якщо

звичайні громадяни планують свій розпорядок дня на власний розсуд, можуть його змішувати або взагалі не виконувати, то дія засудженого він заздалегідь вже спланований, подобається він засудженому чи ні, але він зобов'язаний його виконувати. Разом з ізоляцією розпорядок дня має мабуть найбільш суттєвий каральний вплив на засудженого, так як кожний день засудженні повинні робити те, чого він внутрішньо не бажає.

Між тим, розпорядок дня, має і виховний характер. Передбачається, що щоденне життя по певним незмінним правилам на протязі досить тривалого часу повинно виробити у засудженого свідому установку (або хоча б підсвідому звичку) на постійне і належне виконання таких правил не тільки в установах виконання покарань, а й у подальшому на свободі. Тобто, правослухняна поведінка в установах виконання покарань повинна стати своєрідним стереотипом для життя після звільнення від відбування покарання по правилам, прийнятим у суспільстві.

Носіння засудженими одягу єдиного зразка

Частина 4 ст. 102 КВК України встановлює, що у колоніях засуджені носять одяг єдиного зразка, форма якого визначається Державною пенітенціарною службою України, а в ч. 1 ст. 151 КВК України додатково зазначається що засуджені до довічного позбавлення волі носять одяг спеціального зразка.

Дане обмеження є усталеним для багатьох систем виконання покарань у світі, проте зміст його є різним. Свого часу С.Г. Ширвиндт писав, що у всіх буржуазних країнах встановлено обов'язкове носіння форменого арештантського одягу, який у більшості випадків носить потворний, приниженний характер і широкі червоні, жовті та чорні смуги вдовж або уперек костюму надають позбавленим волі блазенський вигляд. Такий „збровський одяг” принижує людську гідність і завдає ув'язненому додаткових страждань, а одяг радянських засуджених до позбавлення волі є одягом звичайного зразка, який нічим не відрізняє позбавленого волі від всіх працюючих¹⁰². Проте з часом стало все навпаки. У багатьох розвинених країнах світу сьогодні одяг засуджених – це відповідна уніформа чи комбінезони належної якості, приємних кольорових тонів

¹⁰² Ширвиндт Е.Г. Советское исправительно-трудовое право [Текст] / Е.Г. Ширвиндт, Б.С. Утевский. – М.: Юрид. лит., 1957. – С. 189, 190.

і відтіпків в залежності від сезону¹⁰³, а у нас — все ж та, образно кажучи „роба, фуфайка та шапка-вушанка для трудящих” з обов’язковою нагрудною розпізнавальною смужкою з прізвиськом і номером. То де ж припинюється гідність засуджених?

Обшуки та огляди засуджених

Відповідно до ч. 7 ст. 102 КВК України зберігання засудженими до позбавлення волі при собі грошей, цінних паперів, речей і предметів, які заборонено використовувати у колоніях, не допускається¹⁰⁴. Перелік предметів, виробів і речовин, зберігання яких засудженим заборонено, встановлений у додатку № 9 до п. 29 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Зокрема, це предмети, вироби та речовини, вилучені з цивільного обігу; будь-яка холодна та вогнепальна зброя, а також спеціальні засоби активної оборони; оптичні прилади; паручні та кишенькові годинники з дорогоцінних металів; будь-які алкогольні напої, одеколон та інші вироби на спиртовій основі; наркотичні та лікарські засоби, предмети медичного призначення; будь-яка теле-, радіо-, аудіо- та відеоапаратура, аудіо- та відеокасети; комп’ютерна техніка, друкарські машинки, розмножувальні прилади; ножі, бритви та інші гострорізальні і колочі предмети; гральні карти; фотоапарати, фотоматеріали, хімікати; топографічні карти, компаси; кольорові олівці, фарби, копіювальний папір; будь-яке спортивне знаряддя, у тому числі для заняття бойовими мистецтвами, та деякі інші.

Для вилучення цих предметів, виробів та речовин, неможливості їх виготовлення і використання для неправомірних дій, тому числі і злочинів, якраз і проводяться обшуки і огляди засуджених, які плануються у рамках заходів з організації нагляду за засудженими.

У спеціальній літературі зазначається, що під час проведення повного обшуку засудженим пропонується здати предмети, заборонені для зберігання, після чого послідовно зняти головний убір,

¹⁰³ Під час ознайомлення з діяльністю Служби тюрем і пробачії Швеції ми на власні очі убачили, що одяг встановленого зразка у тюрмах Швеції — це футболки, шорти, штани, сапдані чи інші одяг відповідно до сезону визначених кольорів із невеликою вишитою на верхній одязі емблемою пенітенціарної системи і не більше (Лисосед О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції [Текст] / О. Лисосед, А. Степанюк // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 6. — С. 112).

¹⁰⁴ Користуватися грошми без обмежень у готівковій формі можуть тільки засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ч. 3 ст. 138 КВК України), і які знаходяться у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній (ч. 2 ст. 99 КВК України).

одяг, взуття і патільню білизну. Після виконання цих вимог у них оглядаються між пальцьові проміжності рук, ніг, вушні раковини, ротова порожнина а також медичні пов'язки і протези. Потім оглядаються головний убір, одяг, патільня білизна, речі й взуття засудженого. Пронюнуються залатки, шви, комір та підкладка одягу. Окремі місця одягу в разі необхідності проколюються шилом або розширюються по шву. Взуття оглядається зсередини, ззовні і обов'язково перевіряється на зливання. Перевіряються також залатки, каблуки, підшви, інші місця, де можна переховувати заборонені для зберігання предмети¹⁰⁵.

Тобто процедури не зовсім приємні, фізична недоторканість особи порушується і це засуджені теж повинні прийняти як належне.

З огляду на це, В.І. Селіверстов зазначає, що обсяг кари у покаранні у виді позбавлення волі визначається в режимних правилах досить своєрідно. Спочатку діє загальна заборона, яка виражається в позбавленні засудженого права пересування, свободи вибору місця проживання, способу життя і соціальних контактів, потім для засудженого допускаються виключення з даної загальної заборони, інакше кажучи, із стану ізоляції. Режимні правила допускають виключення з цього стану у вигляді суворо регламентованих контактів засудженого із зовнішнім світом: сім'єю, родичами, інститутами громадянського суспільства і т. ін. Виключенням із ізоляції є також регламентоване законом користування засудженими певними об'єктами матеріального світу та благами цивілізації¹⁰⁶. До них відносяться: 1) придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби; 2) побачення засуджених з родичами, адвокатами та іншими особами; 3) телефонні розмови засуджених; 4) одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей; 5) листування засуджених, одержання і відправлення ними грошових переказів; 6) короточасні виїзди засуджених за межі виправних і виховних колоній.

Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби

Відповідно до ст. 108 КВК України засуджені до позбавлення волі

¹⁰⁵ Основні питання діяльності кримінально-виконавчої системи [Текст]: навч. посіб.: у 6 ч. - К.: „МП Леся”, 2001. - Ч. 2. - Організація охорони. Організація нагляду і безпеки. Організація пожежної безпеки / Під заг. ред. О.Б. Пташинського. - С. 35.

¹⁰⁶ Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Анисимков, С.М. Зубарев, С.А. Капункин [и др.]; под ред. В.И. Селиверстова. - М.: Проспект, 2010. - С. 216, 217.

мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, за загальним правилом, на гроші, зароблені в колоніях.

Окремі категорії засуджених можуть придбавати продукти харчування і предмети першої потреби також на гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу. Це засуджені: 1) пенсіонери (чоловіки віком понад шістдесят років, жінки – віком понад п'ятдесят п'ять років); 2) інваліди першої та другої груп; 3) вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях 4) неповнолітні; 5) засуджені, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі.

Сума грошей, що дозволена до витрачання, залежить від виду виправної колонії, стану здоров'я та інших обставин, вказаних у відповідних нормах КВК України. Строк відбутого покарання при цьому не враховується.

Так, у виховних колоніях та виправних колоніях мінімального рівня безпеки засудженим дозволяється витратити до ста відсотків мінімального розміру заробітної плати на місяць (ч. 1 ст. 143, ч. 1 ст. 138 КВК України); у виправних колоніях середнього рівня безпеки – до вісімдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (ч. 1 ст. 139 КВК України); у виправних колоніях максимального рівня безпеки – до сімдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (ч. 2 ст. 140 КВК), а засудженим до довічного позбавлення волі – до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати на місяць (ч. 5 ст. 151 КВК України).

Окремим категоріям працюючих засуджених згідно з ч. 4 ст. 108 КВК України дозволяється витратити додаткові кошти на придбання продуктів харчування та предметів першої потреби: а) в розмірі тридцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати засудженим, які перевиконують норми виробітку або сумлінно виконують встановлені завдання; б) в розмірі п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати – засудженим, перевиконують норми виробітку або сумлінно виконують встановлені завдання на важких роботах чи роботах із шкідливими умовами праці.

Окремим категоріям непрацездатних засуджених, незалежно від виду виправної колонії, дозволяється витратити наступні суми грошей на місяць на придбання продуктів харчування та предметів першої потреби: а) інвалідам першої групи, вагітним жінкам, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях – мінімальний розмір заробітної плати (ч. 5 ст. 108 КВК України);

б) інвалідам другої групи і засудженим, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі шістдесят відсотків мінімального розміру заробітної плати (ч. 6 ст. 108 КВК України).

За сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій засудженим може бути дозволено додатково витратити гроші на придбання продуктів харчування та предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (ч. 1 ст. 130 КВК України).

Порядок придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби та їх асортимент встановлений п. 37 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та додатком № 7 до них.

Новелою кримінально-виконавчого законодавства у порівнянні з виправно-трудовим є те, що засудженим, які з незалежних від них причин не працюють чи завантажені роботою лише частково, дозволяється придбавати продукти харчування і предмети першої потреби на гроші, одержані за переказами (ч. 2 ст. 108 КВК України).

Побачення засуджених з родичами, адвокатами та іншими особами

Надання засудженим до позбавлення волі побачень є однією із форм підтримання їх зв'язків з тим зовнішнім середовищем, в якому вони проживали на свободі і, в першу чергу, з сім'єю та родиною.

Частина 1 ст. 110 КВК України встановлює два види побачень для засуджених та їх максимальну тривалість: короткострокові – до чотирьох годин та тривалі – до трьох діб. Мінімальні строки побачень, як і їх порядок надання та проведення встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (п.п. 46-47, 50-51). Згідно п. 47 Правил тривалість побачень встановлюється адміністрацією колонії залежно від пропускнуої можливості приміщень, у яких вони проводяться. Але у всіх випадках короткострокові побачення не можуть тривати менше двох годин, а тривалі – менше доби, якщо на менш коротких строках не наполягають особи, які перебувають на побаченні.

Відразу ж зазначимо, що використання у першому реченні ч. 1 ст. 110 КВК України прийменника „до” створює можливість адміністрації колонії встановлювати тривалість побачення, яке надається засудженому, на свій розсуд, що може призводити і до зловживань зі сторони адміністрації. Між тим, якщо засудженому

гарантується право на зустріч з родичами та іншими особами (ч. 1 ст. 107 КВК України), то і засуджений, а не адміністрація колонії, повинен вирішувати скільки часу йому спілкуватися з родичами чи іншими особами в межах того часу, який встановлюється нормами КВК України. У зв'язку з цим, прийменник „до”, на нашу думку, у ч. 1 ст. 110 КВК України повинен бути виключений, тобто має бути чітко встановлено, що засудженим надаються короткострокові побачення тривалістю чотири години, тривалі – три доби. У якості використання позитивного досвіду зазначимо, що такі положення містяться у ч. 1 ст. 89 КВК РФ, Правила внутрішнього розпорядку виправних установ, які затверджені наказом Міністерства юстиції РФ наказом від 3 листопада 2005 р. № 205, взагалі не містять вказівки на мінімальний термін побачень¹⁰⁷, і якихось особливих нарікань щодо проблем надання засудженим до позбавлення волі побачень в Російській Федерації ми в літературі не зустрічали. В окремих випадках КВК РФ передбачає навіть надання засудженим до позбавлення волі тривалих побачень з проживанням за межами виправних установ терміном п'ять діб.

За КВК України всі без обмеження за віком чи статтю категорії засуджених мають право одержувати щомісяця одне короткострокове побачення і один раз на три місяці тривале побачення, за виключенням засуджених до довічного позбавлення волі, які одержують тільки короткострокові побачення і, згідно останніх змін, внесених у ч. 5 ст. 151 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI, вже один раз на три місяці¹⁰⁸.

Засуджені, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації, мають право одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць (ч. 2 ст. 99 КВК України).

За сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій засуджені можуть отримати додаткове короткострокове або тривале побачення (ч. 1 ст. 130 КВК України).

¹⁰⁷ Правила внутреннего распорядка изоляторов временного содержания, следственных изоляторов, исправительных учреждений и воспитательных колоний (по состоянию на 1 марта 2007 г.) [Текст]. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2007. – С. 79, 80.

¹⁰⁸ У початковій редакції ст. 151 КВК України засуджені до довічного позбавлення волі мали право на одержання короткострокового побачення один раз на шість місяців.

Засуджені жінки, які проживають за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного строку, можуть без обмеження мати побачення з родичами та іншими особами (ч. 2 ст. 142 КВК України).

Короткострокові побачення надаються з родичами та іншими особами під наглядом представника адміністрації виправної колонії. З іншими особами побачення надаються тільки тоді, коли, на думку адміністрації установи, вони не будуть негативно впливати на засудженого. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти, за наявності їх свідочів про народження та відповідної довідки органу самоврядування, що підтверджує факт їх проживання однією сім'єю. Побачення засудженому дозволяється не більш як з трьома дорослими особами, разом з якими можуть бути неповнолітні діти засудженого. Адміністрація установи, як правило, звільняє засуджених від роботи на період тривалих побачень з наступним або попереднім відпрацюванням.

Частина 3 ст. 110 КВК України встановлює, що для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надаються побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Побачення надаються адміністрацією колонії при пред'явленні адвокатом ордера, а іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, іншого відповідного документа, а також документів, що посвідчують їх особу.

Такі побачення повинні надаватись наодинці, їх кількість і тривалість не обмежена, але вони проводяться в неробочий для засудженого час.

Телефонні розмови засуджених

Можливість вести телефонні розмови з місць позбавлення волі з'явилась у засуджених вперше у 1994 р. у зв'язку з прийняттям Закону України „Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами

відбування покарання засудженими"¹⁰⁹. Зокрема, ст. 39 ВТК України була доповнена положенням про те, що засудженим один раз на три місяці за наявності технічних можливостей надається право на одну платну телефонну розмову тривалістю п'ятнадцять хвилин під контролем адміністрації. Подібне положення було автоматично перенесене і у ч. 5 ст. 110 КВК України, крім фрази „за наявності технічних можливостей“. Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI ч. 5 ст. 110 КВК України була викладена у новій редакції і засуджені до позбавлення волі взагалі отримали право на телефонні розмови без обмеження їх кількості¹¹⁰, але фраза „за наявності технічної можливості“ у кримінально-виконавчому праві все ж таки залишилась. Так, у п. 46 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань зазначається, що адміністрація установи *за наявності технічної можливості* забезпечує надання засудженим телефонних розмов, які проводяться за рахунок засудженого і під контролем представника адміністрації згідно з графіком у неробочий час; для проведення телефонних розмов використовується телефон чергової частини установи або встановлюється таксофон, а факт надання розмови засудженим реєструється у спеціальному журналі.

Зняття обмежень на кількість і тривалість телефонних розмов та встановлення в установах виконання покарань таксофонів – це вельми прогресивно, але не слід забувати, що якщо закон не містить обмежень чи додаткових умов щодо реалізації права, то воно не може обмежуватися підзаконними нормативно-правовими актами.

Одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей

Нормоване одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей на протязі року було передбачено ще виправно-трудовим законодавством України. Так, відповідно до ст. 41 ВТК УРСР засудженим, які тримались у виправно-трудових колоніях, дозволялось одержувати протягом року: в колоніях загального режиму – сім посилок (передач), посиленого режиму – шість посилок (передач), суворого і особливого режиму – п'ять посилок (передач), засудженим, яких тримали у виховно-трудових колоніях, дозволялось одержувати протягом року: у колоніях загального режиму – десять посилок (передач), посиленого режиму – дев'ять посилок (передач) і

¹⁰⁹ Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами відбування покарання засудженими [Текст]: Закон України від 27 липня 1994 р. № 137/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. - № 37. – Ст. 342.

¹¹⁰ Нові положення ч. 5 ст. 110 КВК України набувають чинності з 1 січня 2012 р.

тільки після відбуття ними половини строку покарання¹¹¹. Ці положення майже без змін були перенесені і у початкові редакції статей 138-140, 143 КВК України. Так, у виховних колоніях засуджені могли отримувати протягом року 9 посилок (передач) і 4 бандеролі (ч. 1 ст. 143 КВК України), у виправних колоніях мінімального рівня безпеки – 7 посилок (передач) і 4 бандеролі (ч. 1 ст. 138 КВК України), у виправних колоніях середнього рівня безпеки – 6 посилок (передач) і 4 бандеролі (ч. 1 ст. 139 КВК України), у виправних колоніях максимального рівня безпеки – 5 посилок (передач) і 2 бандеролі (ч. 2 ст. 140 КВК України), засудженим до довічного позбавлення волі дозволялось отримувати 2 посилки (передачі) і 2 бандеролі (ч. 5 ст. 151 КВК України). Без обмеження кількості могли отримувати посилки (передачі) і бандеролі тільки засуджені, які тримались у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із звичайними умовами тримання та колоній середнього рівня безпеки (ч. 3 ст. 138, ч. 2 ст. 99 КВК України).

Проте недостатній обсяг фінансування установ виконання покарань призвів до того, що декілька разів положення вищевказаних статей КВК України призупилися законами про Державний бюджет України на відповідні роки, а Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI засуджені до позбавлення волі отримали право одержувати посилки, передачі та бандеролі без обмежень. Відповідні зміни були внесені у ст.ст. 112, 130, 138-140, 143, 151 КВК України і це яскравий приклад гуманізації процесу виконання покарань, так як такі режимні норми радянського періоду взагалі не повинні бути у сучасному кримінально-виконавчому законодавстві.

На сьогоднішній день обмеження існують тільки стосовно ваги посилок (передач) і бандеролей. За Правилами надання послуг поштового зв'язку гранична вага посилки – 30 кг., бандеролі – 2 кг.,¹¹²

¹¹¹ Це обмеження було знято тільки у 1991 р. у зв'язку з прийняттям Указу Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1991 р. № 662-XII „Про внесення деяких змін до Виправно-трудового кодексу Української РСР”. Засуджені ж, які відбували покарання у тюрмах, отримали право одержувати посилки (передачі) тільки у 2001 р. – дві на протязі року (Про внесення змін до Виправно-трудового кодексу України [Текст]: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2214-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №11. – Ст. 48).

¹¹² Правила надання послуг поштового зв'язку [Текст]: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 р. № 270 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 23. – Ст. 750.

відповідно до п. 38 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань вага однієї передачі не може перевищувати встановленої поштовими правилами граничної ваги посылки¹¹³.

Листування засуджених, одержання і відправлення ними грошових переказів

Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі листів і телеграм є ще однією із форм підтримання їх зв'язків з зовнішнім світом.

Частина 1 ст. 113 КВК України дозволяє засудженим одержувати і відправляти листи і телеграми без обмеження їх кількості¹¹⁴. При цьому існують певні правила: 1) отримання і відправлення засудженими листів і телеграм здійснюється через адміністрацію колонії; 2) кореспонденція, яку одержують і відправляють засуджені, підлягає перегляду адміністрацією колонії; 3) листування між засудженими, які перебувають в місцях позбавлення волі і не є родичами, допускається тільки з дозволу адміністрації колонії (з цього випливає, що листування з усіма іншими особами, які знаходяться на волі – громадянами України, іноземцями чи особами без громадянства, які знаходяться на території України чи за її межами, – дозволяється); 4) листи і телеграми відправляються засудженими за власний рахунок (як за гроші, зароблені у колонії, так і за гроші, одержані за переказами).

За загальним правилом, встановленим у ч. 3 ст. 113 КВК України, кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня

¹¹³ Проте були спроби і туг встановити обмеження, причому високими посадовими особами Державного департаменту України з питань виконання покарань. У свій час, перший заступник Голови Департаменту О.Б. Пташинський у якості новизни свого дисертаційного дослідження доводив, що вага посылки повинна визначатись Типовими правилами, а вага передачі повинна бути не більше 12 кг. (Пташинський О.Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Б. Пташинський; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2001. – С. 5). І це за умови, що кримінально-виконавча система України у ті роки переживала не найкращі свої часи?!

¹¹⁴ До 2001 р., відповідно до ч. 2 ст. 43 ВТК України, засуджені, які відбували покарання у тюрмах, одержували листи без обмежень, а відправляли за наступними нормами: на загальному режимі – один лист в місяць, на суворому режимі – один лист в два місяці. Це обмеження теж було взяте Законом України від 11 січня 2001 р. № 2214-III „Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України”.

безпеки, підлягає перегляду¹¹⁵. Кореспонденція ж засуджених, які відбувають покарання у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, як вбачається, не переглядається¹¹⁶.

Не підлягає перегляду також кореспонденція засуджених, адресована: 1) прокуророві;¹¹⁷ 2) Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини;¹¹⁸ 3) Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам, міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій;¹¹⁹ 4) захиснику у справі, що здійснює свої повноваження відповідно до ст. 44 КПК України¹²⁰.

Перелік кореспонденції засуджених, яка не підлягає перегляду, є вичерпним, і розширеному тлумаченню не підлягає. Між тим, враховуючи положення міжнародних документів щодо поводження із засудженими, не повинна також переглядатись кореспонденція засуджених, яка адресована до суду, у вищестоящій орган управління установами виконання покарань, до інституцій громадського

¹¹⁵ Див. додатково Інструкцію з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затверджену наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 січня 2006 р. № 13 (Офіц. вісн. України. 2006. №11. Ст. 782).

¹¹⁶ Ця постанова у ст. 113 КПК України з'явилась у зв'язку з прийняттям Закону України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI.

¹¹⁷ Дана норма існувала ще у початковій редакції ст.44 ВТК УРСР.

¹¹⁸ Кореспонденція засуджених, адресована Уповноваженому, не переглядається з часу вступу в дію Закону України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" (Відом. Верхов. Ради України. 1998. № 20. - Ст. 99), у ст. 21 якого закріплюється, що особа, позбавлена волі, може звернутись із письмовим зверненням до Уповноваженого або його представників і у такому разі до неї не застосовуються обмеження щодо листування і звернення такої особи протягом двадцяти чотирьох годин повинні бути направлені Уповноваженому. Подібна норма у ч. 2 ст.44 ВТК України з'явилась тільки у 2001 р. у зв'язку з прийняттям Закону України від 11 січня 2001 р. № 2214-III „Про внесення змін до Вишарвно-трудового кодексу України" (Відом. Верхов. Ради України. 2001. №11. - Ст. 48) і була автоматично перенесена у ч. 4 ст. 113 КПК України.

¹¹⁹ Дана норма з'явилась у ч. 4 ст. 113 КПК України у зв'язку з прийняттям Закону України від 1 грудня 2005 р. № 3166-IV "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань, пов'язаних з порушенням прав людини" (Відом. Верхов. Ради України. - 2006. - № 12. - Ст. 103), хоча у початковій редакції п. 43 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань Європейський суд з прав людини вже зазначався.

¹²⁰ Дана норма з'явилась у ст.113 КПК України у зв'язку з прийняттям Закону України від 21 січня 2010 р. № 1829-VI „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на листування осіб, які тримаються під вартою, та засуджених осіб" (Відом. Верхов. Ради України. 2010. - № 12. - Ст. 115).

контролю, які здійснюють контроль за дотриманням прав засуджених відповідно до ст. 25 КВК України. Такі норми, на нашу думку, у подальшому повинні знайти своє відображення у кримінально-виконавчому законодавстві України. Зокрема, у наших найближчих сусідів такі положення у кримінально-виконавчому законодавстві є: згідно ч. 2 ст. 91 КВК РФ не переглядається кореспонденція засуджених, адресована до суду та вищестоящого органу кримінально-виконавчої системи¹²¹; відповідно до ч. 4 ст. 13 КВК Республіки Беларусь – адресована органам, які здійснюють державний контроль і нагляд за діяльністю установ виконання покарань.

Важливим інструментом фінансової підтримки засуджених до позбавлення волі є надання їм можливості одержувати грошові перекази без будь-яких обмежень від будь-яких фізичних чи юридичних осіб. За такі кошти засуджений може придбавати продукти харчування і предмети першої потреби (ч. 1 ст. 108 КВК України), оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за медичними показаннями дієтичне харчування (ч. 6 ст. 115 КВК України), відшкодовувати витрати на своє утримання (ст. 121 КВК України) тощо.

Засудженим дозволяється також відправляти грошові перекази без обмежень родичам, а іншим фізичним і юридичним особам – з

¹²¹ За початковою редакцією ч. 2 ст. 91 КВК РФ вся кореспонденція, яку одержували і відправляли засуджені підлягала перегляду.

У подальшому до цієї частини ст. 91 КВК РФ у 2001 р. і у 2003 р. федеральними законами були внесені зміни і доповнення і на сьогоднішній день в ній зазначається, що листування засудженого з судом, прокуратурою, вищестоящим органом кримінально-виконавчої системи, а також з уповноваженим з прав людини Російської Федерації, уповноваженим з прав людини суб'єкта Російської Федерації, громадською спостережною комісією, яка створена відповідно до законодавства Російської Федерації, Європейським судом з прав людини перегляду не підлягає. Листування засудженого з захисником чи іншою особою, що здійснює юридичну допомогу на законних підставах не підлягає перегляду, за виключенням випадків, якщо адміністрація виправної установи має достовірні дані про те, що відомості, які містяться в листуванні, направлені на ініціювання, планування чи організацію злочину чи залучення до його вчинення інших осіб. У таких випадках контроль поштових відправлень, телеграфних чи інших повідомлень здійснюється за мотивованою постановою керівника виправної установи чи його заступника (Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации: Текст с изм. и доп. на 2010 год. - М.: ООО «Рид Групп», 2010. – С. 65, 66). Це ще один із прикладів гуманізації сучасного процесу виконання покарань.

дозволу адміністрації колонії. Відправляти можливо як гроші, зароблені у колонії, так і гроші, отримані за переказами, тим же особам чи іншим особам.

Як правило за переказами відправляються гроші, зароблені засудженими у колонії, для матеріальної підтримки своєї сім'ї, батьків чи інших родичів; відшкодування шкоди, завданої злочином; розрахунків по платним цивільно-правовим договорам, стороною яких є засуджені; вирішення своїх житлово-побутових питань перед звільненням від відбування покарання, благодійної чи меценатської діяльності тощо.

Право на відправлення грошових переказів стимулює залучення засуджених до праці, підвищує ефективність виробництва, сиріє і активізує процес виправлення засуджених.

Короткочасні виїзди засуджених за межі виправних і виховних колоній

Інститут короткочасних виїздів за межі колоній вперше з'явився у виправно-трудовавому законодавстві УРСР у 1977 р. у зв'язку з доповненням ВТК УРСР новою статтею 39¹, відповідно до положень якої такі виїзди надавались засудженим, які відбували покарання у виправно-трудовах колоніях загального режиму, колоніях-поселеннях усіх видів та виховно-трудовах колоніях у зв'язку з винятковими особистими обставинами¹²². Цей інститут добре себе зарекомендував і був збережений у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Відповідно до ч. 1 ст. 111 КВК України короткочасний виїзд за межі установ дозволяється з наступних видів колоній: 1) виховних колоній всім категоріям засуджених; 2) мінімального рівня безпеки з полегшеними і загальними умовами тримання теж всім категоріям засуджених; 3) середнього рівня безпеки тільки засудженим, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації. За правилами цієї статті дозволяються також короткочасні виїзди за межі установ особам, вперше засудженим до позбавлення волі за злочини невеликої або середньої тяжкості або тяжкі злочини, які залишилися у слідчому ізоляторі чи направлені у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування (ч. 3 ст. 89 КВК України).

Частина 1 ст. 111 КВК України передбачає тільки дві виняткові і особисті підстави для таких виїздів: 1) смерть або тяжка хвороба

¹²² Про внесення доповнень і змін до Виправно-трудового кодексу Української РСР [Текст]: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977 р. № 1850-09 // Відом. Верхов. Ради УРСР. - 1977. - № 14. - Ст. 130.

близького родича, що загрожує життю хворого; 2) стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї. Перелік підстав є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Близькими родичами у даному випадку вважаються подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки (ч. 1 ст. 110 КВК України). Смерть, тяжка хвороба, стихійне лихо повинні бути підтверджені належним чином оформленими або завіреними документами (телеграма, висновок, довідка органів охорони здоров'я, місцевого самоврядування, інших органів державної влади). Такі документи незалежно від шляхів отримання (поштою, нарочним чи ін.) негайно через адміністрацію виправної колонії передаються засудженому.

Для короткочасного виїзду за межі виправної колонії засуджений повинен звернутися з письмовою заявою до начальника колонії. Заява повинна бути розглянута на протязі доби, результати розгляду повинні бути повідомлені засудженому. Надання дозволу на короткочасний виїзд за межі виправної колонії є правом, а не обов'язком адміністрації колонії. При наданні дозволу враховуються особистісні дані засудженого та його поведінка під час відбування покарання (характер і тяжкість вчиненого злочину, злочинна діяльність у минулому, нахил до втечі, ступінь виправлення, наявність заохочень, стягнень тощо). У разі негативної характеристики засудженому може бути відмовлено у короткочасному виїзді за межі виправної колонії.

Строк перебування у короткочасному виїзді – не більше семи діб, за виключенням часу необхідного для проїзду, але не більше трьох діб. Час перебування засудженого поза межами виправної колонії зараховується в строк відбування покарання; вартість проїзду засудженого оплачується ним особисто або його родичами.

Частина 3 ст. 111 КВК України встановлює, що жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, крім вищевказаних обставин, може бути наданий короткочасний виїзд за межі колонії ще за одної обставини – для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках. Строк перебування у такому короткочасному виїзді – не більше десяти діб, за виключенням часу необхідного для проїзду, але теж не більше трьох діб. Порядок отримання дозволу аналогічний вищезазначеному.

У зв'язку з прийняттям Закону України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI у засуджених до позбавлення волі з'явилась нова підстава для короткочасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст. 111

КВК України доповнено новою частиною, відповідно до якої засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів¹²³.

З приводу цього нововведення хотілось би зробити принаймні два зауваження. По-перше, як вбачається з конструкції норми, це право засуджених, якому повинен кореспондувати обов'язок адміністрації надати виїзд (на відміну від таких підстав для короткочасних виїздів як смерть або тяжка хвороба близького родича чи етихійне лихо (ч. 1 ст. 111 КВК України), при яких надання дозволу на виїзд залишається правом адміністрації). По-друге, вказана підстава, на нашу думку, по суті є звичайною відпусткою для працюючих засуджених, а у даному випадку – ще й з виїздом за межі колонії. Незрозуміло тільки, чому до цього часу всі засуджені, які працюють, не мають права на відпустку? Адже в ст. 45 Конституції України чітко написано, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. І ніяких обмежень щодо засуджених з цього приводу Основний закон не встановлює.

А. Х. Степанюк та І.С. Яковець досить слушно зазначають, що „відпустки відіграють значну роль в укріпленні зв'язків з родиною та полегшують соціальну реінтеграцію засуджених. Вони також сприяють створенню атмосфери гуманності в місцях позбавлення волі та мають якомога ширше використовуватись як у відкритих, так і у закритих пенітенціарних установах. Важливий аспект політики відносно надання відпусток полягає в тому, щоб підтримувати тісну взаємодію з персоналом та зовнішніми організаціями для поліпшення розуміння її цілей та підвищення ефективності як складової частини режиму виправного впливу”¹²⁴.

У Російській Федерації право на щорічну оплачувану відпустку відповідно до ч. 4 ст. 104 КВК РФ мають всі без виключення засуджені до позбавлення волі, які працюють, терміном: 18 робочих днів – для тих, які відбувають покарання у виховних колоніях; 12

¹²³ Дана норма набуває чинності з 1 січня 2012 р.

¹²⁴ Степанюк А.Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України [Текст]: моногр. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець. – Х.: Кроссеруд, 2007. – С. 86.

робочих днів – для засуджених, які відбувають покарання у інших виправних установах. За ч. 5 ст. 104 КВК РФ за певних підстав тривалість щорічної оплачуваної відпустки може бути збільшена до 18 робочих днів, а неповнолітнім засудженим – навіть до 24 робочих днів. Надання таких відпусток працюючим засудженим є безумовним, а вже надання виїзду засудженим у відпустку за межі виправних установ здійснюється з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, відбутого строку покарання, особи і поведінки засудженого (ч. 5 ст. 97 КВК РФ). Вказані норми є чинними з моменту введення в дію КВК РФ, тобто з 1 липня 1997 р.

Конституція ж України набула чинності ще 28 червня 1996 р., КВК України – 1 січня 2004 р., Європейські тюремні правила в редакції 2006 р. рекомендують, що як невід’ємний елемент режиму для засуджених повинна передбачатися система відпусток із установ виконання покарань (правило 103.6)¹²⁵, але Державна пенітенціарна служба України чомусь не хоче виконувати конституційні приписи, приписи, які мають найвищу юридичну силу у державі.

1.3. Засоби забезпечення режиму у колоніях

Наявність режимних правил у кримінально-виконавчому законодавстві само по собі не завжди гарантує їх належне виконання. Для забезпечення нормального порядку і умов відбування покарання використовуються відповідні засоби, які в теорії кримінально-виконавчого права традиційно поділяються на загальні та спеціальні. До загальних засобів забезпечення режиму зазвичай відносять дотримання законодавства усіма суб’єктами і учасниками кримінально-виконавчих відносин, правове, трудове, фізичне та інше виховання, індивідуальну роботу із засудженими, заходи заохочення, стимулювання правослухняної поведінки, роботу самодіяльних організацій, передбачені законодавством форми державного та громадського контролю¹²⁶, просвітницьку, релігійну чи благодійну

¹²⁵ Європейські пенітенціарні правила: переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поведіння з ув’язненими [Текст] // Закон і обов’язок. - 2006. - № 32-33. - С. 12.

¹²⁶ Уголовно-исполнительное право России [Текст]: учебник / под ред. В.И. Селиверстова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2003. - С. 320; Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник для вузов / отв. ред. А.С. Михлин. - М.: Высш. образование, 2006. - С. 243; Уголовно-исполнительное право [Текст]: учебник / В.М. Анисимков, С.М. Зубарев, С.А. Капункин [и др.]; под ред. В.И. Селиверстова. - М.: Проспект, 2010. - С. 239 та ін.

діяльність в установах виконання покарань та ін. Застосування загальних засобів забезпечення режиму у КВК України нормативно не регулюється, за виключенням заходів заохочення (ст. 130 КВК), тому що повний їх перелік надати, мабуть, неможливо. Це може бути будь-яка законна діяльність суб'єктів і учасників, направлена на втримання засуджених від неправомірної поведінки та стимулювання позитивної поведінки.

До спеціальних засобів забезпечення режиму відносять сукупність заходів, направлених на профілактику, запобігання та припинення злочинів та інших правопорушень в установах виконання покарань. На відміну від загальних, вони закріплені у КВК України, так як їх застосування суттєво впливає і, у більшості випадків, погіршує правовий статус засуджених. Зокрема, глава 16 КВК України встановлює, що у колоніях можуть застосовуватися: 1) технічні засоби нагляду і контролю; 2) оперативно-розшукова діяльність; 3) режим особливих умов; 4) заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і навіть зброя. До спеціальних засобів забезпечення режиму також відносяться заходи стягнення, передбачені ст. 132 КВК України.

Використання технічних засобів нагляду і контролю

Відповідно до ст. 103 КВК України адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про засуджених, про застосування яких адміністрація зобов'язана повідомити засуджених.

У колоніях використовуються технічні засоби для охорони території колонії по її периметру від спроб зовнішнього перетину як по землі, так і під землею. До них відносяться засоби виявлення (телеметричні системи сигналізації, датчики і прилади), засоби службового зв'язку (комутатори, пристрої телефонного зв'язку, гучномовці, радіостанції), сигналізаційні засоби оповіщення (кнопки, тумблери, дзвоники, ревуни, гучномовці, світлові таблі) та засоби електроживлення¹²⁷. Ці засоби, у першу чергу, застосовуються для попередження втеч засуджених із колонії, які поряд із звичайними інженерними засобами (огорожею суцільного заповнення, огорожею з колючого дроту, сіткою рабицею, металевими ґратами, маскувальним огородженням, спостережними площадками, постовими вишками,

¹²⁷ Основні питання діяльності кримінально-виконавчої системи [Текст]: навч. посіб.: у 6 ч. — К.: «МП Леся», 2001. Ч. 2. — Організація охорони. Організація нагляду і безпеки. Організація пожежної безпеки / під заг. ред. О.Б. Ігнатинського. — С. 17

іншими противтечовими та протитаранними загородженнями) все ж таки стримують засуджених від протиправних дій як психологічно, так і фізично. Ці засоби використовуються також і для виявлення на території колонії предметів та речей, заборонених для користування. Нагляд же всередині колонії за засудженими більшою частиною, як вже зазначалось, візуальний, застосування аудіо-, теле- і відсотехніки у колоніях, на жаль, є обмеженим.

Використання ж більш сучасних електронних технологій нагляду і контролю за засудженими, які вже доволі давно є в наявності в установах виконання покарань у багатьох країнах Західної Європи, стримується недостатнім фінансуванням Державної кримінально-виконавчої служби України в цілому, і установ виконання покарань зокрема. Проте закріплення у КВК України подібних норм все ж таки створює необхідні передумови для їх подальшого застосування у майбутньому.

Здійснення оперативно-розшукової діяльності

Відповідно до ст. 104 КВК України у колоніях здійснюється оперативно-розшукова діяльність, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою: а) забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; б) виявлення, попередження і розкриття злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; в) вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; г) надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

Оперативно-розшукова діяльність у колоніях здійснюється власними оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань відповідно до Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність”¹²⁸.

Введення режиму особливих умов

Стаття 105 КВК України передбачає, що у колоніях може вводитися режим особливих умов, у зв'язку з чим у колонії посилюється охорона, нагляд за засудженими, здійснюються інші додаткові режимні заходи (можуть бути обмежені окремі права засуджених (на придбання продуктів, одержання посилок (передач), бандеролей, побачення, листування, прогулянки, короткочасні виїзди

¹²⁸ Про оперативно-розшукову діяльність [Текст]: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

за межі установ виконання покарань тощо); змінений розпорядок дня засуджених і графік роботи персоналу; обмежена діяльність виробничих, побутових, культурних та інших служб; встановлений особливий порядок допуску на окремі об'єкти та ін.).

Режим особливих умов вводиться у разі: 1) стихійного лиха;¹²⁹ 2) епідемії;¹³⁰ 3) аварій¹³¹ важливих для життєзабезпечення систем; 4) масових заворушень¹³² засуджених; 5) проявів групової непокори засуджених;¹³³ 6) реальної загрози збройного нападу¹³⁴ на колонію;

¹²⁹ Стихійне лихо – надзвичайна подія, що не піддається впливові людини і є наслідком дії сил природи в силу перевищення основних граничних параметрів навколишнього середовища, незвичних для людини як-то: швидкість вітру, рівень і швидкість руху води, сила землетрусу, величина ожеледі, що, в свою чергу, приводить до буревію, повені, засухи, землетрусу та інших катаклізмів природного характеру (Лисодєд О.В. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства [Текст] / О.В. Лисодєд, М.П. Черненко; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Вид-во „Кроссроуд”, 2010. – С. 72).

¹³⁰ Епідемія – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відновної території за короткий проміжок часу (Про захист населення від інфекційних хвороб [Текст]: Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1645-III // Відом. Верхов. Ради України, 2000, № 29. Ст. 228).

¹³¹ Аварія – небезпечна подія техногенного характеру, яка спричинила загибель людей чи створила на об'єкті або території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю (Лисодєд О.В. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства [Текст] / О.В. Лисодєд, М.П. Черненко; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Вид-во „Кроссроуд”, 2010. – С. 4).

¹³² Масові заворушення – порушення громадського порядку і безпеки, що перешкоджають органам влади виконувати їхні функції, вчинені бійми або менш значним скупченням людей (нагоном), що можуть супроводжуватись насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя (Лисодєд О.В. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства [Текст] / О.В. Лисодєд, М.П. Черненко; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Вид-во „Кроссроуд”, 2010. – С. 38, 39).

¹³³ Групова непокора – відмова значної кількості засуджених виконувати вилучені до них законні вимоги з боку адміністрації установи виконання покарань (Лисодєд О.В. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства [Текст] / О.В. Лисодєд, М.П. Черненко; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Вид-во „Кроссроуд”, 2010. – С. 18).

¹³⁴ Загроза збройного нападу – використання вражаючих властивостей зброї при вчиненні дій, спрямованих на досягнення злочинного результату з допомогою насильства чи створення реальної загрози його застосування (Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008.– С. 313).

7) введення надзвичайного стану;¹³⁵ 8) введення воєнного стану¹³⁶. Цей перелік підстав для введення режиму особливих умов є вичерпним.

Рішення про введення режиму особливих умов приймає особисто начальник установи виконання покарань за погодженням з керівництвом територіального органу Державної пенітенціарної служби України, за виключенням здійснення засудженими групових протиправних дій. У таких випадках за рішенням Голови Державної пенітенціарної служби України, начальника управління (відділу) Державної пенітенціарної служби України в Автономній Республіці Крим, області, місті Кієві та Київській області використовуються сили і засоби колоній, органів і установ виконання покарань, а в разі потреби з дозволу Міністра внутрішніх справ України, начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, місті Кієві, Київській області, начальника управління Міністерства внутрішніх справ України в

¹³⁵ Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Про правовий режим надзвичайного стану [Текст]: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176).

¹³⁶ Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводитьися в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Про правовий режим воєнного стану [Текст]: Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1647-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224).

області, місті Севастополі – органів та підрозділів Міністерства внутрішніх справ України.

***Застосування заходів фізичного впливу,
спеціальних засобів і зброї***

Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї відноситься до крайніх, виняткових засобів забезпечення режиму, коли іншими заходами і засобами неможливо підтримати належний порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань.

Частина 1 ст. 106 КВК України встановлює, що такі заходи і засоби застосовуються до осіб, позбавлених волі, якщо вони: 1) чинять фізичний опір персоналу колонії; 2) злісно не виконують законні вимоги персоналу колонії; 3) проявляють буйство; 4) беруть участь у масових заворушеннях; 5) беруть участь у захваті заручників; 6) чинять інші насильницькі дії; 7) втекли з-під варти; 8) намагаються заподіяти шкоду оточенню або самим собі. Цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Розділ XII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань встановлює, що у таких випадках до засуджених можуть застосовуватися заходи фізичного впливу, у тому числі і прийоми рукопашного бою, наручники, гумові кийки, гамівна сорочка, сльозоточиві речовини і, як винятковий захід, зброя.

Зокрема, наручники до засуджених застосовуються у разі: а) учинення фізичного опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації установи або проявів буйства; б) відмови слідувати до дисциплінарного ізолятору, приміщень камерного типу, одиночної камери або карцеру; в) спроби самогубства, членушкодження або нападу на засуджених чи інших осіб; г) конвоювання після затримання засудженого, який вчинив втечу.

Сльозоточиві речовини, гумові кийки та фізична сила до засуджених застосовується у разі: а) захисту персоналу установи та самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю; б) припинення масових заворушень і ґрункової пелюкори з боку засуджених; в) відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби установи або звільнення їх у разі захоплення; г) затримання або доставлення засуджених, які вчинили грубі порушення режиму тримання, до дисциплінарного ізолятору, приміщень камерного типу, одиночної камери або карцеру, якщо зазначені особи чинять опір особовому складу чергової зміни або якщо є підстави вважати, що вони можуть завдати шкоди оточуючим

або собі; г) припинення опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації установи; д) затримання засуджених, які вчинили втечу; є) звільнення заручників. Забороняється застосування сльозоточивих речовин та гумових кийків до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового нападу, що загрожуватиме життю і здоров'ю персоналу установи або інших осіб, чи збройного нападу. Забороняється також нанесення ударів гумовим кийком по голові, шиї, ключичній ділянці, животу та статевих органах, а пластиковим кийком типу „донфа” – по голові, шиї, сонячному сплетенні, ключичній ділянці, низу живота, статевих органах, пирках, кончику, крім випадків реальної загрози життю та здоров'ю персоналу установи та засуджених.

Гамівна сорочка застосовується лише тоді, коли інші заходи щодо припинення буйства або безчинства були вичерпані і безрезультатні, і тільки за вказівкою начальника установи або особи, яка виконує його обов'язки, у присутності чергового помічника начальника установи і обов'язково під наглядом медичного персоналу. До засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується.

Вказівка медичного персоналу про неможливість застосування гамівної сорочки до засудженого підлягає безумовному виконанню. У гамівній сорочці засуджений, який буйствує, перебуває до заспокоєння, але не більше двох годин. Гамівна сорочка застосовується в ізольованому приміщенні (дисциплінарному ізоляторі, карцері, окремій камері приміщень камерного типу або в кімнаті молодших інспекторів) не менше ніж трьома представниками чергової зміни.

Вогнепальна зброя як винятковий захід застосовується у разі учинення засудженим нападу або інших умисних дій, які безпосередньо загрожують життю персоналу установ виконання покарань або інших осіб, а також у разі втечі з-під варти, якщо іншими засобами неможливо припинити зазначені дії. Зброя не застосовується до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожуватиме життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть

застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб (ч. 2 ст. 106 КВК України).

Застосування заходів заохочення та стягнення

Застосуванню до засуджених у разі їх неправомірної поведінки заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї повинно передувати застосування до них, у першу чергу, заходів стягнення, передбачених ст. 132 КВК України. Віднесення цих заходів, як і заходів заохочення, передбачених ст. 130 КВК України, незважаючи на розміщення цих норм в главі 19 КВК України, яка регулює питання виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, до засобів забезпечення все ж таки режиму, а не виховного впливу, особливих дискусії серед науковців не викликає.

Так, за порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених можуть застосовуватися такі заходи стягнення: 1) попередження; 2) догана; 3) сувора догана¹³⁷; 4) дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати, 5) скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138-140, 143 КВК України; які, за класифікацією С.І. Курганова, застосовуються до усіх категорії засуджених¹³⁸.

Неввіз стягнення або на різні строки застосовуються до засуджених в залежності від віку або статі. Так, такий захід стягнення як поміщення у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення

¹³⁷ Досить сумнівним видається розподіл заходів стягнення на такі однорідні заходи як попередження, догана або сувора догана. Навіть у Кодексі законів про працю України серед стягнень, які застосовуються до працівників за порушення трудової дисципліни, вже давно передбачається тільки догана. Що зміниться у правовому статусі засудженого, якщо йому замість попередження буде ополонена догана, або замість суворой догани звичайна чи навпаки? На нашу думку – нічого!

¹³⁸ Бриллиантов А.В. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации [Текст]: учебник / А.В. Бриллиантов, С.И. Курганов. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 178.

У початкових редакціях ст.ст. 132, 145 КВК України передбачався і такий захід стягнення, як призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії, який не узгоджувався з п. 28.1 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, де зазначено, що засуджених не слід карати в дисциплінарному порядку роботою з обслуговування установи виконання покарань (Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій [Текст]. – К.: Сфера, 2002. – С. 64) і на що з самого початку введення в дію КВК України вже зверталась увага (Стенанок А.Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А.Х. Стенанок // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Вип.9. – Х.: Право, 2004. – С. 84, 85).

на роботу чи навчання застосовується: до неповнолітніх і жінок – на строк до десяти діб, до чоловіків – до п'ятнадцяти діб.

Такий захід, як переведення засуджених до приміщень камерного типу чи одиночної камери на строк до трьох місяців застосовується тільки для дорослих чоловіків і жінок. Відповідно до останніх змін, внесених Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI у ст. 132 КВК України, цей захід вже не застосовується до засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. А такий захід як поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу, в карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб застосовується тільки для чоловіків, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

При цьому закон гарантує, що вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, інваліди першої групи в дисциплінарний ізолятор, карцер, приміщення камерного типу (одиночну камеру) не поміщаються (ч. 2 ст. 132 КВК України).

І навпаки, за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій до засуджених можуть бути застосовані наступні заходи заохочення: 1) подяка; 2) нагородження похвальною грамотою; 3) грошова премія; 4) нагородження подарунком; 5) надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; 6) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; 7) дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; 8) збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин¹³⁹. Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

¹³⁹ Перелік заходів заохочення у початковій редакції ст. 130 КВК України був дещо більший. Зокрема, заходами заохочення вважались дозвіл на одержання додаткової посылки або передачі та дозвіл на додаткову телефонну розмову. У зв'язку з прийняттям Закону України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI ці види заохочень стали звичайними положеннями правового статусу засуджених до позбавлення волі, які, як вже зазначалось раніше, не потребують дозвільного порядку.

Таким чином, засудженому до позбавлення волі законом надається можливість змінити умови відбування свого покарання, змінити своє ставлення до держави і суспільства в цілому, змінити ставлення до себе інших членів суспільства і самому змінити своє ставлення до них (як до тих, хто поряд з ним в установі виконання покарань, так і до тих, хто знаходиться на свободі), визначитись з пріоритетами на майбутнє і варіантами продовження свого подальшого буття і навіть вибороти собі умовно-дострокове звільнення. Передбачається, що це будуть зміни у крапці сторону і що головне місце у визначенні позитивних пріоритетів повинен відіграти якраз режим. Але режимні норми, аналіз яких ми провели у цьому розділі, будуть „мертвими” і надалі в окремих установах виконання покарань або в цілому у системі виконання покарань, якщо діяльність системи не зміниться на краще. Поки що ця діяльність науковцями і громадськими інституціями оцінюється як неефективна¹⁴⁰.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити наступне:

1) режим є найбільш вагомим і дієвим інструментом досягнення цілей покарання, які ставляться кримінальним законом перед органами і установами виконання покарань;

2) режим відбиває сутність і зміст покарання, так як тільки у ньому дійсно виражається кара як сукупність правообмежень, що застосовуються до засуджених;

3) режим встановлює правила поведінки усіх суб'єктів та учасників кримінально-виконавчих правовідносин, їх права та обов'язки, які виникають з приводу виконання та відбування покарання;

4) режим в силу своїх імперативних норм забезпечує порядок реалізації відповідних правообмежень для засуджених, виконання прав і обов'язків суб'єктами та учасниками процесу відбування та виконання покарання та встановлює відповідні санкції за їх порушення;

5) режим створює необхідні передумови для застосування до засуджених інших заходів виправлення;

¹⁴⁰ Степанюк А.Х. Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України [Текст]: наук.-практ. посіб. / А.Х. Степанюк, О.С. Четверикова, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссеруд, 2009; Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України [Текст] / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; за заг. ред. Є.Ю. Захарова. – Х.: Права людини, 2009 та ін.

б) режим передбачає реальні можливості для попередження подальших злочинів і правопорушень як засудженими, так і іншими особами.